
PROBLEMI TEORIJSKE
I SOCIJALNE ETIKE

KA ADEKVATNOJ ETIČKOJ TEORIJI

Apstrakt: *Autor preispituje Herovu tvrdnju o univerzalnom preskriptivizmu kao najadekvatnijoj etičkoj teoriji u užem smislu. Validnost tog stanovišta odmerava se u odnosu na neke konkurentne koncepcije, i to preko uslova koji moraju da se ispune kako bi jedna etička teorija mogla da se nazove adekvatnom.*

Ključne reči: *etička teorija, moralna teorija, etički operatori, logičko-semantička svojstva moralnih reči, univerzalni preskriptivizam.*

1. Uvodne napomene (etička i moralna teorija)

Ričard Mervin Her (Richard Mervyn Hare) je, po mnogima, jedan od najznačajnijih filozofa morala dvadesetog veka. Čak ni njegovi kritičari ne oklevaju da priznaju ogroman dug prema delu koje je ostavio za sobom. Tako se, na primer, kaže da Herova etika konstituiše najsofisticiraniju formulaciju i odbranu utilitarizma još od Sidžvika (Brandt), da nijedan savremeni filozof morala nije mislio teže, sistematičnije i uticajnije od Hera (Frankena), da njegovo delo, u pogledu akribičnosti kojom je razvio teoriju moralnog rasuđivanja, može da se poredi jedino sa Kantovim opusom (Gibbard), da su i oni koji se sa njim ne slažu u njegovim spisima pronala-

* Rad je napisan u okviru projekta *Instituta za filozofiju i društvenu teoriju* „Mogućnost primene modernih filozofsko-političkih paradigmi na transformaciju društva u Srbiji/Jugoslaviji“, koji finansira Ministarstvo za nauku, tehnologiju i razvoj Republike Srbije.

** Za Herove glavne knjige koristiću skraćenice *LM* (*The Language of Morals*), *FR* (*Freedom and Reason*), *MT* (*Moral Thinking: Its Levels, Method and Point*), *SOE* (*Sorting Out Ethics*), a za Herove zbirke eseja skraćenice *EPhM* (*Essays on Philosophical Method*), *EMC* (*Essays on the Moral Concepts*), *AMP* (*Applications of Moral Philosophy*), *EET* (*Essays in Ethical Theory*), *EPM* (*Essays on Political Morality*), *ERE* (*Essays on Religion and Education*), *OP* (*Objective Prescriptions and Other Essays*). Za Herove odgovore kritičarima u zborniku radova koji je posvećen njegovoj knjizi *MT* koristiću skraćenicu *HC* (*Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*). Za potpunije podatke o korišćenoj literaturi videti bibliografiju.

zili konstantan izvor intelektualnog uživanja i filozofsku stimulaciju (Harsanyi), da bi njegov rad možda mogao da se kvalifikuje kao kulminacija čitave zapadne filozofije morala (Singer)...¹

Po Heru, postoje dve glavne klase filozofa: klasa romantičara (koje ponekad naziva „mefističarima“) i klasa analitičara, čije je međusobno suparništvo obeležilo ton i tokove filozofije u dvadesetom veku. Iako štošta može da se prigovori ovoj pojednostavljenoj klasifikaciji, ona nam može pomoći da lociramo izvor Herovog opredeljenja za potonju klasu. Stoga je potrebno skrenuti pažnju na osnovnu ili najuočljiviju karakteristiku prethodne klase, iz koje, po pretpostavci, proizilaze sve ostale njihove smutnje: odsustvo ili podređena uloga diktuma *clare et distincte* – Her bi čak rekao odsustvo želje da se piše jasno. Prema analitičarima, pisati jasno i misliti racionalno znači oslanjati se na logiku kao na pouzdano sredstvo za razlikovanje dobrih od loših argumenata. Ujedno, to je dobro isproban metod koji nam na uverljiv način razotkriva opskurnosti romantičarskih (u čiju je klasu Her ubrajao, između ostalih, većinu marksista) i polu-romantičarskih (u čiji je tabor neoprezno stavio, na primer, Vitgenštajna) kombinacija predrasuda i retorike.²

Kad bi se govorilo o razvoju Herove filozofije morala, to bi pre bila priča o njegovom naporu da odbrani, proširi i poboljša vlastite ideje, nego o nameri da ih promeni ili odbaci.³ Ukratko, Herov teorijski napor bio je usmeren u pravcu zasnivanja celovitog moralnog sistema. Celovit moralni sistem činila bi sprega dve teorije, čije elemente, međutim, ne treba međusobno mešati: metaetike i normativne etike⁴ (praktična etika pripadala bi domenu primene ove dve teorije, ali može važiti i kao njihov *raison d'être*). Drugim rečima, etiku čine njen formalni i njen supstancijalni (sadržinski) deo. Kada govorimo o formalnom delu etike, podrazumevamo *metaetički* ili fundamentalni nivo moralnog mišljenja. S druge strane, kada govorimo o supstancijalnom delu etike, Her sugerise da bi na umu trebalo da imamo dva nivoa normativnog moralnog mišljenja – *intuitivni* i

¹ Videti uvodne delove članaka pomenutih autora u: Seanor & Fotion, eds. (1988).

² Čitav ovaj pasus uporediti sa *HC* („Comments: Introduction“, str. 204), *EPhM* („A School for Philosophers“, str. 44), *EET* („Ethical Theory and Utilitarianism“, str. 212), kao i *SOE*, str. 2-3, 10.

³ Up. Hudson (1988), str. 9.

⁴ *MT*, str. 5.

kritički. Prema njegovoj zamisli, tri navedena nivoa, uzeta zajedno, čine strukturu moralnog mišljenja.

Herova filozofija morala je konstruktivistička. Njegov etički sistem ima strogu arhitektonsku strukturu: metaforički govoreći, osnove tog sistema, poput kakve savremene građevine sa čvrstom i mrežnom konstrukcijom, pružaju se sve do vrha tog zdanja, povezujući u isti mah sve njegove zglobove. A distinktivna moć njegovog konstruktivističkog pristupa, kako to primećuje jedan od njegovih kritičara, sastoji se u načinu na koji on povezuje svoju metaetiku sa svojom normativnom etikom.⁵ U ovom ogledu se, međutim, na potnju teoriju osvrćem samo u naznakama.

Šta je etika? Ne upuštajući se u analizu mnogobrojnih, često neusaglašenih, definicija kakve su predlagane tokom razvoja savremene filozofije morala, obratiću pažnju na smisao u kojem Her upotrebljava taj izraz: naime, shvaćena u užem smislu ona je, po njemu, teorija o značenju moralnih reči i logičkim karakteristikama moralnih sudova ili iskaza, odnosno teorija o pravilima, metodima, procedurama ili kanonima validnog moralnog rasuđivanja.⁶ Za taj uži smisao etičke teorije obično se koristi naziv „metaetika“ (ili sinonimi: „formalna etika“, „teorijska etika“, „čista etika“, „filozofska etika“). Her se, naravno, ne odriče tog opšteprihvaćenog termina, ali istovremeno ističe potrebu za oštrijim teorijskim razgraničenjem. Shodno tome, teorijama o moralu koje se ne bave logičkom analizom i deskripcijom moralnih govornih činova, ili koje takvom istraživanju pridaju drugostepenu važnost, Her oduzima pravo da se nazivaju etičkim teorijama.⁷ Etika u širem smislu treba da obuhvata normativnu i praktičnu etiku. Obe navedene discipline se, za razliku od uže shvaćene etike, bave supstancijalnim moralnim pitanjima. Etička teorija u užem smislu bi, po definiciji, trebalo da bude indiferentna prema partikularnim sadržajima moralnih shvatanja, tj. normativno neutralna. Ona, naravno, ne bi smela da prenebregava sebi svojstvenu *unutrašnju* normativnost, odnosno kriterijume koje mora da zadovolji kako bi mogla da se nazove *formalnom* disciplinom. Herov

⁵ Richards (1988), str. 120.

⁶ Videti: *LM*, str. v, *SOE*, str. 45, i *EPM* („The Role of Philosophers in the Legislative Process“), str. 2.

⁷ Stoga ne treba da nas iznenadi njegova tvrdnja da Rols (John Rawls) nikada nije izgradio etičku teoriju (upor. *SOE*, str. 124; *EET*, „Rawls’s Theory of Justice“, str. 145).

zahtev za oštrim teorijskim rezom je, otuda, lakše objasniti i opravdati. Naime, supstantivne moralne teze nisu isto što i logičke teze o upotrebama moralnih reči. Ili kako on kaže: "... sadržinski moralni sudovi ne mogu se dedukovati iz iskaza o upotrebama reči...; usvojiti izvesni konceptualni aparat je jedna, a usvojiti izvesni sistem moralnih principa druga stvar".⁸ Da bismo procenili validnost moralnih teza, prethodno moramo da razumemo reči i rečenice u kojima se one izražavaju. Ako je svrha moralnog jezika, upotrebljenog ne samo u svakodnevnom životu već i u normativnoj i praktičnoj etici, da rukovodi delanjem i da pruža konkretna uputstva za delanje ili principe rukovođenja, onda je svrha etičke teorije u užem smislu da ustanovi kakvi su to konstituenti moralnog jezika koji rukovode delanjem. Ako moral podrazumeva izvesno učenje o tome šta je ispravno ili pogrešno, dobro ili rđavo, onda je etička teorija učenje o značenju, funkciji ili upotrebi pojmova „ispravnog“, „pogrešnog“, „dobrog“ i „rđavog“.⁹ Dok moralno mišljenje vodi računa o sadržini moralnih sudova, „etičko“ mišljenje izučava logičku strukturu moralnog mišljenja. Postupak opravdavanja moralnih normi u etičkoj teoriji može podrazumevati jedino formalno-semantički postupak. Ona treba da ima posla samo sa pravilima moralne „igre“, tj. sa neutralnim konceptualnim okvirom čija se funkcija, analogno pravilima bilo kojih vrsta igara, sastoji jedino u tome da determiniše oblik i granice moralnog rasuđivanja.¹⁰ To ne znači da proučavanje formalnih aspekata moralnog jezika nema nikakve praktične implikacije. Naprotiv, ono posredno, ali i presudno, može doprineti rešavanju praktičnih moralnih problema, jer adekvatne i artikulisane refleksije o vokabularu korišćenom u moralnoj praksi i te kako mogu uticati na kvalitet moralnih odluka koje donosimo. Dakle, insistirajući na strogom terminološkom diferenciranju, Her predlaže da teoriji koja je prevashodno usmerena na to da odgovara na sadržinska pitanja pridamo naziv „moralna teorija“. Po njegovom uverenju, na taj način razgraničeno teorijsko polje otvorilo bi mogućnost za jasnije razvijanje moralne argumentacije i sprečilo ili umanjilo nepotrebne pojmovne zbrke i nesporazume. Ali, budući da je težio tome da konstruiše kompletan moralni sistem koji bi bio zasnovan na logici

⁸ *FR*, str. 186-187.

⁹ Up. *EMC* („Ethics“), str. 39-43, kao i *AMP* („Nothing Matters“), str. 45.

¹⁰ Up. *FR*, str. 89, kao i *EET* („The Structure of Ethics and Morals“), str. 178.

moralna, i sâm Her je razvio krajnje specifičnu „moralnu teoriju“ na pozadini etičke teorije u užem smislu. Naime, u svojim kasnijim istraživačkim fazama Her je pokušao da nivelirše, pa čak i da ospori tradicionalno etabliranu razliku između deontološke i utilitarističke pozicije, te je svoju moralnu teoriju formulisao kao „kantijanski utilitarizam“, nastojeći da predupredi moguće prigovore za uzaludni pokušaj stvaranja „drvenog gvožđa“. Herovo vraćanje na Kanta prvenstveno ima za cilj da konstruktivizam „zasnivanja metafizike morala“ preformuliše i integriše u konstruktivizam „zasnivanja logike morala“.¹¹

2. Preskriptivna logika i etički operatori

Her se nikada nije umorio od ponavljanja da etika, u svojim formalnim aspektima, umnogome nalikuje logici, i da se čak može razumeti kao posebna grana filozofske logike. Njegov pokušaj zasnivanja *logike morala*, što bi trebalo da bude više od stvaranja pukog moralnog idioma, delimično je nastao kao reakcija na tada vladajući etičko-teorijski iracionalizam, i doista se može nazvati pionirskim poduhvatom u istoriji etičke misli.¹² Slični poduhvati su, doduše, preduzimani već u antičkoj filozofiji, i Her se često poziva na Sokrata, Platona i Aristotela kao svoje učitelje, gotovo u istoj meri kao što se poziva na svog najvećeg uzora – Imanuela Kanta. Međutim, ono što je u vezi s logikom morala kod Herovih prethodnika bilo nedorečeno, kod njega je zadobilo precizno definisan oblik. Čak i ako je njegova teorija, kako sâm na nekim mestima izjavljuje, eklektička, ona je daleko od trivijalnog eklekticizma. Bilo kako bilo, odnos između logike i morala nije neposredno očigledan, te bi njihovo povezivanje moglo da asocira na nekakvu veštačku filozofsku koncepciju. Ali, Her tvrdi da u potrazi za logikom morala ne moramo ići dalje od običnog jezika kakav svakodnevno upotrebljavamo. Jedan od zadataka etičke teorije u užem smislu, i možda njen najvažniji zadatak, sastoji se u pokazivanju da govoriti moralno već znači govoriti logično.

Projektom zasnivanja logike morala trebalo bi da se ukaže da je racionalnost inherentan normativni zahtev moralnog mišljenja. Otuda bi Herov konstruktivizam bilo bolje i preciznije nazvati

¹¹ Videti: *SOE*, str. 27.

¹² Up. Mekintajer (2000), str. 285.

„zasnivanje moralne racionalnosti“, utoliko pre što se sve etičke teorije u užem smislu, a ne samo ona kakvu Her zastupa, bave semantikom i logikom jezika morala, ali nemaju sve podjednako intenciju da istovremeno dokazuju i racionalnost takvog jezika. Nema ničeg čudnog u shvatanju da je moralnost sama po sebi jedna racionalna aktivnost. Izgleda da je nužno da se to neprestano naglašava, jer još uvek postoje mišljenja, i uvek će se iznalaziti argumenti, da je upravo suprotno istina. Međutim, iracionalnost u moralu, kao i drugde, predstavlja granične slučajeve. Moglo bi se tvrditi da je ponekad racionalno biti iracionalan,¹³ ali to ne bismo činili s namerom da blagoslovimo iracionalnost, već da ukažemo na neko nužno zlo. U moralnoj argumentaciji, naravno, ne pribegavamo samo logici, već uvek moramo da uzmemo u obzir i vanlogičke, empirijske faktore (društvene i psihološke), a što, sa svoje strane, konstituiše razloge na osnovu kojih donosimo moralne sudove. Uloga ili funkcija logike u moralu je, dakle, ograničena. Drugim rečima, uvažavanje formalno-logičke dimenzije moralnog jezika jeste nužan, ali ne i dovoljan uslov za moralnu argumentaciju. Ali, kako Her kaže, proučavanje te dimenzije može nas daleko odvesti,¹⁴ jer snaga moralnih argumenata umnogome zavisi od poštovanja logičkih koraka pomoću kojih ih razvijamo. To nam, na kraju krajeva, može pomoći da mislimo bolje; a misliti bolje znači misliti racionalnije. Ako uopšte ima smisla govoriti o nekakvom Herovom perfekcionizmu, on se može pronaći u filozofovom uverenju da je uvek moguće usavršiti, poboljšati sopstveno moralno rasuđivanje. Prvi, neophodan korak ka tom usavršavanju jeste razumevanje značenja reči koje upotrebljavamo u moralnim govornim činovima. Taj korak zahteva metodološki vođeno pribegavanje logičkom aparatu koji uvek već imamo, i koji uvek stavlja neka ograničenja na ono što je dozvoljeno reći. U tom smislu, Her će reći da logička pravila kao takva već predstavljaju imperacije (imperations).¹⁵ Međutim, logička ograničenja, u moralnom i svakom drugom kontekstu, jesu samo formalna. Kao što je besmisleno reći da logika sputava mišljenje, isto tako je besmisleno tvrditi

¹³ Up. Parfit (1984), str. 12-13. Daleko od toga da predstavlja puku dosetku, tvrdnja da je ponekad racionalno ponašati se iracionalno isto tako nije nikakvo podriivanje racionalnosti, već pre obrnuto: potvrda njene gipkosti.

¹⁴ *MT*, str. 5.

¹⁵ *SOE*, str. 14.

da bi primena logičkog rasuđivanja na moral mogla da, u bilo kojem negativnom smislu, ograničava slobodu moralnog delatnika.

Logika, kao primenjena na moral, jeste preskriptivna, normativna ili deontička logika, budući da moralni jezik, kako Her tvrdi, pripada vrsti evaluativnog (vrednosnog), odnosno preskriptivnog (propisivačkog) jezika.¹⁶ Ta naročita vrsta jezika obično se sinhrono, kombinovano upotrebljava sa deskriptivnim jezikom, kojem po mnogo čemu nalikuje, ali se odlikuje i izvesnim razlikama koje sprečavaju da na njega bude sveden. Za sada je dovoljno reći da svi preskriptivni govorni činovi, čak i oni koji pripadaju klasi vanmoralnih preskriptivnih iskaza (kao što su obični singularni imperativi ili tehnički propisi), mogu biti predmet logičkih ograničenja, baš kao i deskriptivni, indikativni iskazi. Naime, obe vrste govornih činova, u svom potpunijem obliku, imaju činioce koji su im zajednički. Ti zajednički činioци jesu takozvane specifično logičke reči: na primer, kvantifikatori („nikad“, „uvek“, „svi“, „neki“), sveze ili konektori („i“, „ili“, „ako“), znak za negaciju („ne“), koji se svi skupa mogu nazvati „logičkim operatorima“.¹⁷ Logički operatori se i u indikativima i u preskriptivnim iskazima ponašaju na potpuno isti način, odnosno upozoravaju kad dođe do narušavanja opšte jezičko-logičke norme izbegavanja protivrečnosti.¹⁸ Na primer, naše lingvističke intuicije nam smesta signaliziraju povredu te norme ukoliko neko napravi deskriptivni iskaz „Sve Brazilke su preplanule, i nijedna Brazilka nije preplanula“. Takođe je činjenica da obični singularni imperativi mogu biti uzajamno inkompatibilni, tj. stajati u kontrarnom i kontradiktornom odnosu: na primer, zapovest „Utišaj radio!“ u nekom agonalnom kontekstu protivreči zapovesti „Pojačaj radio!“.¹⁹ Kako stvari stoje sa kompleksnijom klasom preskriptivnih iskaza za koju su zainteresovani filozofi morala? Da bismo sudove mogli da nazovemo moralnim sudovima, jasno je da oni moraju da sadrže i specifično moralne reči (predikate, pojmove), kao što su „treba“, „ispravno“, „pogrešno“, „dobro“, „loše“, „obavezno“, itd.

¹⁶ *LM*, str. 2.

¹⁷ Up. *ibid.* str. 21-25.

¹⁸ Videti: Babić-Avdispahić (1985), str. 27, kao i Adu-Amankwah (1997), str. 65.

¹⁹ „Iz činjenice da zapovesti jedna drugoj mogu protivrečiti, sledi da se, kako bi se izbegla samokontradikcija, zapovest, poput iskaza, mora povinovati izvesnim logičkim pravilima“ (*LM*, str. 24); možemo dodati – u *situacijama*, a ne samo u *jeziku*.

Za te najmanje moralno-jezičke jedinice možemo upotrebiti zajednički naziv „etički operatori“.²⁰ Prema Herovom mišljenju, nabrojani etički operatori spadali bi u grupu takozvanih „primarnih“ etičkih operatora, koji takav status dobijaju zahvaljujući svom pregnantnom preskriptivnom kapacitetu. „Sekundarni“ etički operatori (na primer, „marljiv“, „lenj“, „hrabar“, „ljubazan“, „okrutan“, itd.) bile bi preskriptivne reči koje sadrže poveći deskriptivni kapacitet, zbog čega možemo doći u iskušenje da ih poistovetimo sa deskriptivnim rečima. O toj razlici reči ću nešto više u petom odeljku.

Her smatra da su makar primarni etički operatori po svojoj funkciji analogni rečima za koje nedvosmisleno tvrdimo da imaju status logičkih reči, te da, *eo ipso*, njihovo značenje i njihova upotreba podležu izvesnim logičkim pravilima, što nam u krajnjoj instanci omogućava da se pitamo šta moralni sudovi koje donosimo impliciraju. Ako je tako, onda se s pravom može govoriti o logici moralnih pojmova i, uopšteno, moralnog jezika. Her zapaža sličnosti u ponašanju između etičkih i nekih drugih „formalnih“ operatora. Ako znamo pravilnu upotrebu matematičkih operatora „plus“ i „jednako“, onda znamo da ne možemo reći da je dva plus dva jednako pet. Takva upotreba bila bi logički devijantna, tj. ogrešila bi se o logička pravila konzistencije i kontradikcije. Ako reč „mora“ shvatimo kao da korespondira znaku za nužnost kojim se operiše u modalnoj logici, onda znamo da je samokontradiktorno reći: „On mora da je napolju, ali nije slučaj da je on napolju“.²¹ Ako, imajući prethodno rečeno u vidu, reč „mora“ sada shvatimo kao etički operator u preskriptivnoj logici, onda ne možemo reći: „Ti to moraš da uradiš, ali nemoj“, jer to bi, kao i u prethodnom slučaju, bilo samokontradiktorno.²² Her takođe smatra da tipičan etički operator „treba“ nalikuje (da je po svojoj funkciji

²⁰ Moralni sudovi pripadaju opštijoj grupi vrednosnih sudova, te se u tom smislu sasvim legitimno može govoriti i o „aksiološkim operatorima“. Potrebno je napomenuti da Her, zajedno sa Kantom, etički operator „treba“ smatra najfundamentalnijim pojmom moralnog mišljenja (videti: *HC*, „Comments on Urnson“, str. 279). Možda bi u toj teorijskoj činjenici trebalo pronaći početne tačke razilaženja između Herove i Rolsove doktrine; naime, Rols, suprotno Heru (a na tragu Dejvida Rosa), smatra da su „ispravno“ i „dobro“ dva glavna etička pojma (Rols, 1998, str. 39). Herov naročiti tretman reči „treba“ počiva na gramatičkoj činjenici da, za razliku od nje, reči „ispravno“ i „dobro“ imaju komparative (upor. *FR*, str. 153).

²¹ Up. *ERE* („Are there Moral Authorities?“, str. 65; „Language and Moral Education, str. 156), kao i *MT*, str. 7-10.

²² *MT*, str. 23.

analogan ili izomorfan sa) modalnim operatorima poput „mora“ i „nužno je da...“. Dosledno tome, reč „treba“ naziva „deontičkim modalnim operatorom“ i tvrdi da „treba“-iskazi za sobom povlače imperativne sa istim sadržajem, baš kao što rečenice koje počinju sa 'nužno je da...' za sobom povlače indikativne iskaze sa istim sadržajem“. ²³ Dakle, između moralnih sudova, u kojima se upotrebljava tradicionalno privilegovan moralni predikat „treba“, i imperativa postoji izvesna logička relacija, tzv. relacija povlačenja. ²⁴ Ako, fiziološki i psihološki gledano, imam zdravu konstituciju, ako razumem značenje i pravilnu upotrebu reči „treba“, i ako prihvatam da princip „treba biti pošten“ (kao rukovodeći princip u praktično-moralnom načinu života) ima preskriptivnu snagu, onda iskreno pristajem i na zapovest „Aleksandre, budi pošten!“ Značenja moralnih reči delimično su određena lingvističkim konvencijama, koje su u isti mah i logičko-semantičke konvencije ili pravila za upotrebu reči, a koja određuju šta možemo neprotivrečno i konzistentno reći. ²⁵ U prilog te teze stoji lingvistička činjenica, koja važi makar za semitske i indo-evropske govorne zajednice, da se rečju „treba“, u najvećem broju slučajeva, operiše u kontekstu pozivanja na moralne dužnosti. Afirmacija navedene logičke relacije nije ništa drugo do filozofske tumačenje činjenice da moralni sudovi služe tome da upravljaju delanjima. Oni ne bi mogli da ispune tu svoju naročitu funkciju ukoliko za sobom ne bi povlačili izražavanje saglasnosti da se po njima postupa. Herovo isticanje važnosti ove relacije u suštini je preformulacija Aristotelovog praktičkog silogizma. ²⁶ Međutim, Her ne tvrdi da svi „treba“-iskazi za sobom povlače odgovarajuće imperativne (da implicitno logički primoravaju ili obavezuju), već samo njihova centralna i tipična (relevantna) klasa, tj. oni koji se upotrebljavaju normativno. ²⁷ Moguća su razna odstupanja od takve upotrebe: npr. u

²³ *SOE*, str. 136.

²⁴ Potpuniji opis relacije povlačenja biće dat u kontekstu razmatranja logičkih svojstava moralnih reči i sudova.

²⁵ Up. *SOE*, str. 4.

²⁶ Zaključak ovog osobenog praktičkog zaključivanja nije ništa drugo do postupak: „Na primer, ako postoji opšti stav: 'Od svega što je slatko treba probati', ako je poseban stav: 'Ovo je slatko', onda je nužna posledica (zaključak) da čovek, ako za to ima mogućnosti i ako ne postoji nikakva prepreka, smesta to i uradi“ (Aristotel, 1958, 1147a, str. 170).

²⁷ Up. *LM*, str. 164.

slučaju ne-činjenja onoga za šta se smatra da treba da bude učinjeno – tj. moralne slabosti (akratik), ili manjka razumevanja (ignorant), ili manjka osećaja za realnost (samoobmanjivač), ili neiskrenosti (lažov), ili prevrtljivosti (licemer), ili ravnodušnosti – tj. neprihvatanja moralnih normi kao vodiča za delanje (amoralista), ili zle volje – tj. pobune protiv tih normi u obliku njihovog namernog kršenja (sataništa), ili destruktivne volje – tj. odbacivanja ili prevrednovanja svih moralnih vrednosti (nihilista). Zatim, „treba“-sudovi mogu da se upotrebe i manje autoritativno, jer su i oni, kao i bilo koji drugi sudovi, podložni aludirajućim, ironičnim, konvencionalnim, odnosno „neozbiljnim“ upotrebama. O svemu tome Her vrlo podrobno raspravlja, ali ja u ovom ogledu neću posvetiti dovoljnu pažnju „ne-autoritativnim“, tj. vanmoralnim upotrebama etičkih operatora. One su, grubo rečeno, od marginalnog značaja.

3. Semantička svojstva moralnih reči i sudova

U svim svojim spisima Her insistira na tezi da razumevanje značenja reči koje upotrebljavamo kada donosimo moralne sudove predstavlja preduslov za valjano moralno rasuđivanje. Značenja samih reči, bez obzira na to kojem rodu pripadaju, ne učimo odvojeno od njihove upotrebe, a ta upotreba se uvek odvija u skladu s izvesnim značenjskim pravilima koja određuju na šta te reči možemo ili ne možemo primeniti.²⁸ Drugim rečima, njihova upotreba je sastavni deo njihovog značenja. Ako želimo da na pravilan način upotrebimo neki izraz koji se u najvećem broju slučajeva može klasifikovati kao deskriptivni predikat, onda moramo da poštuemo deskriptivno značenjsko pravilo koje pomoću kriterijuma *relevantne sličnosti* specifikuje domen adekvatne primene tog izraza.²⁹ Budući da je samostalna, izolovana upotreba deskriptivnih (ili bilo kojih drugih) predikata retko kad smisljena, ilustraciju opsega deskriptivnog značenjskog pravila možemo predočiti navođenjem nekog deskriptivnog suda u iskaznom načinu. Na primer, jedan od mojih kolega mogao bi da kaže „Ova knjiga ima zelene korice, baš kao i ona knjiga“, a ja, ukoliko nisam daltonista, ne bih imao razloga da se ne složim s tom uporedno-opisnom konstatacijom. Osnovu našeg slaganja obezbedilo bi

²⁸ FR, str. 7.

²⁹ Ibid. str. 13.

jedno uočljivo svojstvo koje je zajedničko objektima što su predmet poređenja – svojstvo zelenosti. Možda bismo mogli da se sporimo oko različitih nijansi zelene boje, ali taj spor bi se odvijao u pozadini prećutnog slaganja da smo obojica ispravno primenili deskriptivno značenjsko pravilo koje nam dozvoljava da korice obe knjige nazovemo zelenim u relevantno sličnom smislu. Shodno tome, potrebno je naglasiti da Her deskriptivno značenjsko pravilo shvata kao univerzalno pravilo koje i mene i mog kolegu obavezuje da reč „zeleno“ primenimo na sve predmete (a ne samo na knjige) koji poseduju imenovano svojstvo.

Pojmovi (sudovi, iskazi) koji se upotrebljavaju na čisto deskriptivan način u svom značenju sadrže samo jedan element (sastojak, konstituent) – deskriptivno semantičko svojstvo, a strogo i uopšteno govoreći, funkcija deskriptivnog jezika kao takvog iscrpljuje se aktivnostima opisivanja, objašnjavanja, kategorizacije ili informisanja. Tako ograničena funkcija deskriptivnog jezika ukazuje na to da postoje različite vrste značenjskih pravila. Na primer, čisto deiktički termini ili demonstrativi (kao što su „to“, „ovo“, „ono“, itd.) nemaju opisivačku funkciju, te stoga ne podležu deskriptivnom značenjskom pravilu. Ili, kako bi Her rekao, „reč 'to'... se upotrebljava da *referiše na* (a ne da opiše) nešto čiji je identitet već ustanovljen kontekstom“.³⁰ U primeru sa knjigama u isti mah bismo, dakle, upotrebili dva međusobno nezavisna značenjska pravila, deiktičko i deskriptivno. Da li je moguće da reč „zeleno“, koja se najčešće upotrebljava u čisto deskriptivnim rečenicama, u nekim kontekstima sadrži i vrednosni kapacitet? Herov odgovor bio bi potvrđan.³¹ Vrlo lako možemo da zamislimo, u svetlu skorašnjih događaja, ratnički nastrojenog američkog građanina kako reč „zeleni“ upotrebljava, između ostalog, i u negativno vrednosnom, odnosno pogrđnom smislu kao zbirni termin za pripadnike muslimanske vere. Da li, onda, značenjsko pravilo koje važi za upotrebu deskriptivne reči „zeleno“ podjednako važi i za njenu vrednosnu upotrebu? Herov odgovor bio bi odrećan. Dodavanje preskriptivnog semantičkog svojstva preinačuje logički karakter i funkciju te reči (njome se ne opisuje neko opažljivo svojstvo, već se na osnovu bojazni, potcenjivanja i netrpeljivosti donosi neka nega-

³⁰ Ibid. str. 9.

³¹ „...gotovo svaka reč u našem jeziku je sposobna da bude upotrebljena kao vrednosna reč“ (*LM*, str. 79).

tivna *ad hominem* evaluacija), a deskriptivno ili analitičko značenjsko pravilo za njenu upotrebu pretvara se u preskriptivno pravilo ili sintetički moralni princip.³² Međutim, za razliku od prethodnog pravila, pravilo za vrednosnu upotrebu reči „zeleno“ sadrži momente proizvoljnosti i artifičijelnosti, zbog čega ne može zadobiti obavezujuću snagu.

Ali primedbe o proizvoljnosti i artifičijelnosti ne bi trebalo da pogađaju pravila za upotrebu specifično vrednosnih reči. Iako nekoliko različita od deskriptivnih značenjskih pravila, ona su im u dovoljnoj meri analogna zbog toga što podležu lingvističkoj i logičkoj kontroli. U primeru sa kolegom videli smo da nemam konkluzivne razloge da protivrečim njegovoj opažajnoj konstataciji. Međutim, da je kojim slučajem rekao „Ova knjiga je loše napisana“, možda bih imao razloga da mu se suprotstavim. Jer, tim sudom on ne bi samo opisivao, na primer, stil te knjige, već bi ga i negativno vrednovao, dok bih ja o njemu mogao da donesem sasvim suprotan, odnosno pozitivan vrednosni sud. Dakle, postoji ključna razlika između deskriptivnih i vrednosnih reči, koja se manifestuje kroz pravila za njihovu specifičnu upotrebu. Za razliku od prethodne, potonja vrsta reči prvenstveno služi za vrednovanje stvari ili postupaka, što znači da se njima ne opisuju nikakva činjenična svojstva.

Da bi se ova tvrdnja opravdala, najpre moramo da obratimo pažnju na Herovo shvatanje semantičkih svojstava moralnih reči i sudova. Budući da je svaka vrsta suda uvek sud *o* nečemu, iz toga sledi da je i u značenju bilo kojeg moralnog suda uvek prisutno neko van-moralno svojstvo, odnosno neki deskriptivni element ili činjenična komponenta, što ujedno predstavlja i razlog za donošenje moralnog suda. Tako će Her reći da „sud nije moralan ukoliko ne pruža razlog za činjenje nečega“.³³ Nijednu moralnu preskripciju ne možemo uzeti za ozbiljno ukoliko, makar indirektno, ne govori nešto o smislu postupka koji propisuje ili zahteva, tj. ukoliko ne ukazuje na neki kvalitet predmeta koji preporučuje ili osuđuje. Na primer, ako bi neka osoba iznela stav „Monogamni način života je dobar način života“,

³² Up. *FR*, str. 22-23.

³³ *LM*, str. 31. Svetozar Stojanović (1991, str. 188) skreće pažnju na važnu i specifičnu razliku koju Her pravi između moralnih i vrednosnih sudova s obzirom na njihove objekte, naime da oni „dele isto 'vrednosno značenje'; razlikuju se samo 'deskriptivnim značenjem', jer je predmet moralnog suda isključivo 'čovek kao čovek' i njegova radnja koja ga kao takvog otkriva“.

ona bi implicitno podrazumevala, ili u obrazlaganju tog stava eksplicitno navela, izvesne činjenične kvalitete kao što su vernost, bračna i porodična stabilnost itd., bez kojih takav način života ne bi mogao da se nazove dobrim. Drugim rečima, ti činjenični kvaliteti bi konstituisali relativno čvrst moralni standard na koji bi ta osoba mogla da se pozove kao na oslonac svog stava. Upotreba reči „dobar“, dakle, zahteva neki sadržaj koji bi služio kao garant njene smislene upotrebe.³⁴ Ali, pošto je ta reč u svojoj tipičnoj upotrebi jedna vrednosna reč, njen semantički kapacitet nadilazi njenu čisto deskriptivnu upotrebu. Naime, pored deskriptivnog semantičkog svojstva, reč „dobro“ (kao i sve ostale tipično vrednosne reči) poseduje još jedno, dodatno semantičko svojstvo – propisivačko, odnosno preporučivačko. Tek nam to drugo svojstvo normativnih reči otkriva pravu svrhu sudova u kojima se one pojavljuju: da upravljaju, rukovode našim ponašanjem, tj. da ga usmeravaju ili uređuju. Jer, kako Her tvrdi, preskriptivni jezik nema opisivačku, već imperativnu funkciju. Ta distinktivna funkcija se, kao što ćemo kasnije videti, ne iscrpljuje pukom gramatičkom formom zapovednog načina, i pored toga što se zapovedni način ne može poistovetiti sa iskaznim načinom. Razlike koje postoje između deskriptivnog i preskriptivnog semantičkog svojstva, iako su ovi koegzistentni i konzistentni, zapravo su suštinske, radikalne i nepremostive, što Heru omogućuje da njihov uzajamni odnos stavi u jedan hijerarhijski poredak, pri čemu preskriptivno semantičko svojstvo u značenjskoj strukturi normativnog suda zauzima centralno mesto, odnosno stiče primarni epistemološki i operativni status. Naime, dok deskriptivno značenje reči „dobro“ upotrebene u moralnom sudu može da varira a da značenje celog suda ne varira u celini, tj. može da se menja u skladu sa kriterijumima i standardima dobrote, preskriptivno značenje tog moralnog suda može ostati isto, tj. konstantno od suda do suda.³⁵ Preciznije rečeno, preskriptivno značenje reči „dobro“ može se upotrebiti kako bi se promenilo ili revidiralo njeno deskriptivno značenje. Mogućnost moralnih reformi (predlaganje novih moralnih standarda kao rezultata

³⁴ „Znati deskriptivno značenje jeste znati na osnovu kojih standarda govornik prosuđuje“ (*LM*, str. 146).

³⁵ Up. *SOE*, str. 52. Činjenica da se reč „dobro“ može koristiti kako za vrednosno ocenjivanje ljudi, njihovih postupaka i životnih opredeljenja, tako i za vrednosno kvalifikovanje običnih predmeta, ne utiče na logički karakter te reči, jer u svim slučajevima ona zadržava svoju preporučivačku funkciju i svrhu.

promene mišljenja) može se objasniti ako i samo ako postoji preskriptivno semantičko svojstvo moralnih reči. Promena mišljenja ne involvira nužno i promenu vokabulara. Za razliku od moralnih shvatanja, upotreba moralnih reči je relativno fiksirana. Do različitog moralnog shvatanja mogu stići korišćenjem istih jezičkih sredstava. Primer sa monogamijom, imajući u vidu ono što je do sada rečeno, opet može poslužiti kako bi se ilustrovala ova teza. Prvo, kada osoba tvrdi da je monogamija dobra, bilo bi nedovoljno reći da ona tu vrstu braka naprosto opisuje. Ona time čini i nešto više, tj. preporučuje da bi, ako i sâma vodi i poštuje monogamni način života, svi ostali, pogotovu potencijalni ženici i neveste, trebalo da podražavaju, usvoje i slede isti način života. Drugo, možemo zamisliti da je ta ista osoba, usled seksualne revolucije, prihvatila poligamni način života, da je preinačila svoje dotadašnje moralne standarde i da sada predlaže jedan novi, promiskuitetni standard, te da svojstva zbog kojih je ranije monogamni način života nazivala dobrim sada naziva rđavim. Postavimo pitanje u Herovom duhu: da li frazu „dobar način života“ ta osoba i dalje upotrebljava sa istim značenjem kao i ranije ili, pak, ne?³⁶ Odgovor je u jednom (deskriptivnom) smislu negativan, a u drugom (preskriptivnom) smislu potvrđan. Ona je i dalje upotrebljava sa istim preskriptivnim značenjem, tj. nastavlja da preporučuje podražavanje onoga što naziva dobrim načinom života. Monogamisti i poligamisti navode dijametralno suprotne razloge (različita deskriptivna svojstva) u prilog različitih moralnih standarda, ali moralni predikat „dobar“ upotrebljavaju u potpuno istom, neizmenjenom smislu. Ilustrujmo to još jednim primerom. Deskriptivno značenje iskaza „Abortus je pogrešan“ može da varira u zavisnosti od toga ko ga iskazuje. U tom smislu on može da znači „Abortus je protivan Božjoj volji“ ili „Abortusom se povređuje pravo na život“, itd. Međutim, bez obzira na to koju teoriju govornici zastupaju, preskriptivno značenje tih iskaza je sasvim identično: „Ne treba vršiti abortuse“.

Herovo shvatanje prirode moralnih sudova može se ukratko okarakterisati kao ne-redukcionističko: vrednovanje ne može da se poistoveti sa opisivanjem. Moralnim jezikom izražavaju se preskripcije, a preskripcije ne mogu biti puki činjenični iskazi.³⁷ Moralni

³⁶ Ibid. str. 53.

³⁷ „... kada *pristajem* na neki princip ne iskazujem činjenicu, već donosim moralnu odluku“ (LM, str. 196).

termini imaju dvoslojno, dvodimenzionalno značenje, odnosno dva semantička svojstva, i utoliko su po značenju bogatiji od čisto deskriptivnih termina. „Pošto 'deskriptivno značenje' moralnih termina ne iscrpljuje njihovo značenje, drugi element u njihovom značenju može praviti razliku u logičkom ponašanju ovih termina u zaključcima“.³⁸ Her je, prema sopstvenom priznanju, zastupnik takozvanog „Hjumovog zakona“ (nikakvo „treba“ ne sledi iz „jeste“), odnosno pravila praktično-normativnog zaključivanja po kojem se iz samog deskriptivnog suda ili grupe činjeničnih sudova, bez posredovanja nekih, makar implicitnih vrednosnih premisa, ne mogu izvesti (dedukovati) nikakvi vrednosni zaključci (izuzev u nekim kontekstima koji su omeđeni „institucionalnim“ pravilima).³⁹ To pravilo u svojoj savremenoj reformulaciji često nosi naziv „Herovog pravila“, premda Her nije njegov autor, već ga je on samo, pozajmivši ga od Poenkarea i Popera, prvi primenio na etiku. Ono glasi: „Nijedan imperativni zaključak ne može se validno izvući iz niza premisa koje ne sadrže barem jedan imperativ“.⁴⁰ Do zaključka praktičkog silogizma (do rečenice koja je indikator odluke da se postupi na izvestan način) dolazi se preko velike premise u vidu nekog normativnog iskaza, i male premise u obliku nekog činjeničkog, deskriptivnog iskaza koji predstavlja razlog izricanja tog normativnog iskaza. U logičkoj vezi između vanmoralnih činjeničnih razloga i pojedinačne odluke da se postupa na izvestan način neizostavno posreduje neki već unapred usvojeni ili prihvaćeni moralni princip koji nalaže vrstu postupanja na izvestan način.⁴¹ Dakle, struktura moralnih sudova je analogna obliku praktičkog silogizma:

³⁸ *FR*, str. 22.

³⁹ O tome da sleđenju „institucionalnih pravila“ logički prethodi decizionistički ili (dobro)voljni momenat prihvatanja konstitutivnih, ne-tautoloških, supstancijalnih moralnih principa, i da stoga stepenasta argumentacija kojom se uspostavljaju institucionalna pravila potiskuje ovu premisu, videti Herov članak „The Promising Game“ u: *EET*, str. 131-144. Herova kritika Serlovog sofisticiranog deskriptivizma svoju osnovu nema samo u poštovanju „preskriptivnog zakona“, već i u načelnom protivljenju mehaničkoj primeni moralnih normi, odnosno u širem shvatanju da moral nije, ili da ne bi trebalo da bude, „pasivna percepcija sveta“ (*SOE*, str. 128).

⁴⁰ *LM*, str. 28. Po Hadsonu (Hudson, 1970, str. 235), ovo pravilo predstavlja glavni logički oslonac Herove filozofije morala, jer se njime na plauzibilan način demonstrira racionalna osnova moralnog mišljenja.

⁴¹ „... ako odlučim da nešto ne kažem jer je to neistinito, postupam prema principu 'Nikada (ili nikada pod izvesnim okolnostima) ne treba reći nešto što je

(i) *moralni principi* korespondiraju velikoj premisi praktičkog pravila zaključivanja;

(ii) *činjenički* ili *deskriptivni iskazi* moralnim principima „daju život“, odnosno opravdavaju njihovo usvajanje ili bacaju svjetlo na moguće poreklo odluke da se oni prihvate; npr. neko (recimo, Piter Singer) može držati do moralnog principa da treba biti vegetarijanac, a na pitanje zbog čega bismo za taj princip marili, on bi mogao da odgovori „Zato što životinje, poput ljudi, imaju nervni sistem, te stoga, poput ljudi, mogu da osećaju bol“ – to korespondira maloj premisi ove vrste zaključivanja;

(iii) *singularne preskripcije* su praktično-nužan i logičan ishod interakcije između moralnih principa i deskriptivnih iskaza („Neka ne jedem životinjsko meso!“) – što odgovara zaključku praktičkog silogizma.

Činjenica je da postoje različita moralna stanovišta, bez obzira na to što ljudi mogu govoriti istim jezikom i poštovati, što uglavnom čine, lingvistička pravila tog jezičkog idioma. Videli smo da monogamisti i poligamisti reč „dobar“ upotrebljavaju u istom značenju, iako ne dele iste moralne poglede na svet. To znači da su sporovi u vezi sa značenjima reči drugačiji, i ređi, od sporova u vezi sa prihvatanjem određenih moralnih shvatanja: „Zajednička upotreba moralnih reči nas sama po sebi ne obavezuju na bilo koje supstancijalne moralne zaključke“. ⁴² Teoretičari koji smatraju da preskriptivni zaključak („treba“) u svim okolnostima može biti dedukovan iz skupa čisto činjeničkih iskaza („jeste“) u suštini stavljaju znak jednakosti između moralnog i verbalnog spora. Ali, svodenje supstancijalnih moralnih na čisto verbalna pitanja fenomen moralnog spora pretvara u iluziju, kao da bi rasprava koja bi razrešila jezičke nedoumice (pravilan govor) jednim te istim potezom razrešila i moralne nedoumice (ispravno postupanje). Nadalje, ako bi se funkcija vrednosnih reči poistovetila (ili pobrkala) sa funkcijom deskriptivnih reči, onda bi moralno obrazovanje bilo naprosto isto što i učenje jezika. Međutim, „ako sam odgojen da mislim kako je abortus pogrešan, ja sam stekao više od puke lingvističke veštine; stekao sam

neistinito’, i moram znati da to, o čemu se pitam da li da izgovorim, jeste neistinito“ (LM, str. 56). Iz toga sledi da je imperativni zaključak već implicitno prisutan u premisama iz kojih se izvodi.

⁴² EPM („The Argument from Received Opinion“), str. 123.

moralni princip, stav prema abortusu“.⁴³ Formalna slaganja, dakle, ne predstavljaju dovoljan uslov za ukidanje bilo kojeg supstancijalnog neslaganja.

4. Logička svojstva moralnih reči i sudova

Utvrđivanje semantičkih svojstava moralnih reči i sudova omogućava objašnjenje njihovih logičkih svojstava, i to: (a) univerzalizabilnosti, (b) supervenijencije, (c) preskriptivnosti, i (d) nadvladavanja (overridingness). Preciznije rečeno, semantička artikulacija moralnog jezika kakav svakodnevno upotrebljavamo razotkriva logičke kanone koji upravljaju našim moralnim mišljenjem.⁴⁴ Parafrazirajući i dopunjujući Vilijamsovo zapažanje iz njegove analize strukture Herove etike, možemo reći da su navedena logička svojstva dovoljna kako bi se odredila priroda moralnog mišljenja na osnovnom, fundamentalnom ili metaetičkom nivou.⁴⁵

(a) *Univerzalizabilnost*. Doneti neki partikularni moralni sud najčešće znači obavezati sebe na neki moralni princip, a principi se najčešće izražavaju univerzalima.⁴⁶ Ako, na primer, smatram da izvesnoj trudnici treba da ustupim svoje mesto u autobusu, to je stoga što sam vaspitanjem već usvojio (univerzalni) princip da bremenitim ženama treba biti na usluzi u svim okolnostima. Principi mogu biti neograničeno specifikovani a da ne prestanu da budu univerzalni, pod uslovom da se ne prekrši određeni niz formalnih kriterijuma.⁴⁷ Iz

⁴³ *SOE*, str. 68.

⁴⁴ *MT*, str. 20.

⁴⁵ Williams (1988), str. 185.

⁴⁶ Kažemo „najčešće“, jer iza moralnih sudova koji se donose *ad hoc* ili pod okriljem „provizornih pravila“ kao grubih vodiča, i kojima stoga nedostaje snaga obaveznosti, ne stoje moralni principi u strogom smislu. „Provizorna pravila“ („the rules of thumb“) su pravila koja se donose na brzu ruku, odoka ili otprilike, i zato im se daje samo privremeno važenje. Nakon izvesnog kolebanja u početnim fazama svoje karijere, Her ih je kasnije sasvim eliminisao iz kategorije moralnih principa, i to na temelju psihologije morala: za razliku od prekršaja moralnih principa, prekršaj provizornih pravila u delatniku ne pobuđuje grižu savesti ili kajanje, niti indignaciju ukoliko ih prekreše drugi ljudi (videti: *EPM*, „Utility and Rights: Comment on David Lyons's Paper“, str. 97).

⁴⁷ O Herovoj fleksibilnosti u vezi sa specifikacijama univerzala detaljnije ću raspravljati na drugom mestu.

perspektive Herove etičke teorije, koja teži formalizaciji i simbolizaciji oblika moralnih principa, „pravi“ univerzali ne predstavljaju ništa drugo do osnovu, kostur naših moralnih sudova, i stoga ne smeju da sadrže singularne termine, tj. imena, lične i prisvojne zamenice (individualne reference, identitete ili konstante), uopšte uzev, bilo šta što bi ukazivalo na pojedine osobe (situacije) ili na neke njihove naročite osobine kao tih-i-tih osoba (situacija), a što bi otvorilo mogućnost za njihovo privilegovanje (isticanje). Isto tako, univerzali ne smeju da sadrže ni partikularne prostorno-vremenske indikatore, koji bi upućivali na neki posebno naznačen prostor ili na neki izdvojen vremenski period moralnih događaja. Univerzalni moralni sudovi moraju biti depersonalizovani; u njima prostor može biti samo geometrijski prostor, a vreme, takoreći, zamrznuto. Ono što preostaje kao njihov mogući sadržaj jesu već pomenuti logički i etički operatori, uključujući i individualne varijable (x , y , z) kao znakove za zamenjivost uloga koje osobe mogu igrati u kvalitativno sličnim ili identičnim moralnim situacijama: ako osoba X treba da postupi na izvestan način u određenim okolnostima, onda bi i osobe Y i Z trebalo da *ceteris paribus* postupaju.⁴⁸ Tako bi se moglo pomisliti da je Her na samim formalnim osnovama, koje su po definiciji normativno neutralne, isključio egoizam iz domena moralnih stanovišta.⁴⁹ Bilo kako bilo, sada je važno skrenuti pažnju na činjenicu da, za razliku od moralnih sudova, obični imperativi ne pretenduju na univerzalnost, samim tim što se implicitno odnose na buduće vreme i što su kao naročita lingvistička performansa (u gramatičkom obliku zapovednog načina) uglavnom izraženi u drugom licu jednine ili množine, i drugom licu direktno upućeni, u vidu zahteva za izvršenjem neke partikularne delatnosti.⁵⁰ Modalitet normativnih rečenica nije moguće redukovati na proste imperativne rečenice, iako su obe vrste govornih činova srodne po tome što pripadaju klasi preskriptivnih iskaza i

⁴⁸ Her je od Gellnera preuzeo, ne samo diktum da „postupci u smislu događaja ne mogu imati 'logičku formu', premda je maksime na kojima su oni bazirani mogu i moraju imati“ (Gellner, 1954-1955, str. 157), već i čitav ovaj skup uslova koji moraju biti zadovoljeni kako bi neki princip mogao da se nazove „pravim“ univerzalom (videti: *EMC*, „Universalisability“, str. 13-28). Slično shvatanje dele Gevirt (Gewirth, 1978), Singer (1988) i Peti (Pettit, 2000).

⁴⁹ O tome da egoistička upotreba reči „treba“ nije moralna upotreba u strogom smislu, videti Brandt (1964), str. 143.

⁵⁰ *LM*, str. 187.

što je njihova upotreba vođena logičkim imperacijama. Naime, dok izricanje imperativa ponekad može biti arbitrarno i bezrazložno (što su na svojoj koži mogli da osećte oni koji su služili vojsku),⁵¹ karakteristike arbitarnosti i bezrazložnosti nisu svojstvene izricanju moralnih sudova, koji se *uvek* donose u svetlu (vanmoralnih) činjenica. Otuda samo na prvi pogled može izgledati paradoksalno to što je deskriptivni jezik, pre nego onaj u modalitetu zapovednog načina, bliži i prikladniji sastojak relevantne upotrebe jezika morala, uprkos tome što indikativi obično ne pružaju nikakva uputstva za postupanje (sami po sebi ne igraju aktivno-rukovodeću ulogu), već jedino informacije ili deskripcije stanja stvari koje mogu voditi ka odluci o postupanju i tako samo jednim delom rukovoditi nekim izborom.⁵² Rečenica u iskaznom načinu ponekad može biti prikriveno imperativna ili imati „imperativne konsekvence“ ukoliko se, na primer, zaođene ironijom: da sam drugačije vaspitan nego što jesam, trudnica bi mogla da mi se obrati konstatujući da je u autobusu gužva, sa intencijom da bi *trebalo* da joj ustupim mesto.⁵³ Ali, ukoliko je imperativizam učenje o tome da su moralni sudovi po značenju ekvivalentni običnim imperativima, jasno je da se Her ne može svrstati u sledbenike tog učenja. Njegova pozicija je po mnogo čemu bliža Kantovoj, koji je pod terminom „imperativi“ podrazumevao ono što Her naziva univerzalnim moralnim sudovima.

Normativni sudovi kao takvi ne bi mogli da pretenduju na univerzalnost ukoliko *logički* ne bi bili podložni univerzalizaciji. U njihovu imanentnu osobinu Her naziva logičkim svojstvom *univerzalizabilnosti*. On je ponudio mnoštvo definicija tog svojstva, ali ja ću navesti samo one varijacije za koje smatram da su najjezgrovitije. U *FR* (str. 30-50), univerzalizabilnost se definiše kao logička teza (možemo dodati kao *isključivo* formalna ili apstraktna teza). Pod tim se podrazumeva da su moralni sudovi univerzalizabilni, ili da poprimaju univerzalni karakter, zbog toga što etički operatori koji se u njima upotrebljavaju, a koji se ponašaju poput logičkih operatora, sadrže deskriptivno semantičko svojstvo. Isticanje važnosti ovog semantičkog svojstva ukazuje na to da se univerzalizabilnost shvata

⁵¹ Her često pribegava militarnim primerima kako bi ilustrovao suštinske razlike između normativa (moralnih sudova) i imperativa (upor. *FR*, str. 36; *SOE*, str. 11-13).

⁵² Up. Adu-Amankwah (1997), str. 76.

⁵³ Sličan primer koristi i Adu-Amankwah, *ibid.* str. 44.

kao analitički istinita teza: „Svaki sud koji ima deskriptivno značenje“, pa stoga i moralni sud, „mora biti univerzalizabilan, zato što deskriptivna značenjska pravila koja određuju to značenje jesu univerzalna pravila“.⁵⁴ Ali, pod univerzalizabilnošću u moralnom kontekstu ne misli se na univerzalna pravila ponašanja koja bismo moralno-intuitivno odobrili, već na univerzalna pravila upotrebe moralnih predikata na koja smo lingvistički-intuitivno primorani ili, blaže rečeno, sa kojima smo jezičko-logički saglasni.⁵⁵ Funkcija koju logička (formalna, apstraktna) teza univerzalizabilnosti ima u moralnim kontekstima može se posmatrati iz dva ugla: ona nam ili *zabranjuje* da „donosimo različite moralne sudove o postupcima za koje priznajemo da su potpuno ili relevantno slični“, a što bi značilo „doneti dva logički inkonzistentna suda“,⁵⁶ ili nas *obavezuje* da donesemo „sličan sud o svemu što je ili potpuno slično predmetu prvobitnog suda ili mu je slično u relevantnim pogledima“.⁵⁷ Dakle, univerzalizabilnost od nas zahteva da budemo logički dosledni u onome što govorimo kada donosimo moralne sudove, te se u tom smislu Herova teza može shvatiti i kao *princip konzistencije*.

U *MT*, ovo logičko svojstvo definiše se u sličnom maniru:

„Univerzalizabilnost se može objasniti na razne ekvivalentne načine, ali se svodi na to da, ako donosimo različite moralne sudove o situacijama za koje smo priznali da su identične po svojim univerzalnim deskriptivnim svojstvima, mi protivrečimo sebi“ (str. 21);

„Tvrdim da su moralni sudovi univerzalizabilni samo u jednom smislu, odnosno, da oni za sobom povlače identične sudove o svim slučajevima koji su identični po svojim univerzalnim svojstvima“ (str. 108).

Pre svega, navedene definicije implicitno tvrde da je u svrhu utemeljenja teze univerzalizabilnosti neophodna interakcija najmanje dva moralna suda čije verbalne ekspresije stoje samo pred jednom alternativom: da mogu biti logički kompatibilne ili, pak, nekompatibilne. Logički zahtevi univerzalizabilnosti ne bi doticali pojedinačne moralne sudove (ukoliko se takvi iole mogu donositi izvan izvesnog

⁵⁴ *FR*, str. 39.

⁵⁵ „... čovekov *postupak* ne može biti prekršaj teze univerzalizabilnosti, premda ono što on *govori* može“ (ibid., str. 33-34).

⁵⁶ Ibid. str. 33.

⁵⁷ Ibid. str. 139.

sistema normi) koji ne stupaju ni u kakav odnos s nekim skupom moralnih sudova. Potom, univerzalna (deskriptivna) svojstva u predloženim definicijama univerzalizabilnosti ne predstavljaju ništa više do drugo ime za vanmoralne činjenice u smislu *razloga* za donošenje bilo kojih moralnih sudova (to-i-to ne treba činiti *zbog* toga-i-toga).⁵⁸ Veza između moralnih sudova i razloga što se navode njima u prilog jeste takva da nužno implicira uvođenje nekog univerzalnog moralnog principa koji treba da se primenjuje *ceteris paribus*. Na primer, ako ja, kao moralni delatnik, tvrdim da je određeni postupak ispravan ili pogrešan, onda sam implicitno obavezan i na tvrdnju da je svaki drugi postupak relevantno sličnog ili istog tipa, izvršen pod okolnostima relevantno sličnog ili istog tipa, bez obzira na to da li iza njega stojim ja ili neki drugi moralni delatnik, takođe ispravan ili pogrešan. Konačno, preko koncepta univerzalizabilnosti, i kao zahteva za logičkom doslednošću i kao zahteva za razložnošću, dokazuje se da moralno promišljanje može biti, i jeste, *racionalno*.

Herova teza univerzalizabilnosti bila je predmet mnogih oštrih polemika i raznovrsnih, ne baš uvek blagonaklonih kritika. Pre svega, valja krenuti od pretpostavke, prilično površne, da bi ta teza, sama po sebi, mogla biti trivijalna. Her je, međutim, smatrao da bi zaista bilo trivijalno tvrditi univerzalizabilnost *čisto deskriptivnih*, ali ne i *moralnih* sudova.⁵⁹ Naime, dok prethodna tvrdnja sama po sebi nema nikakav dodir sa moralom, potonja rađa nedoumice u vezi s tim da li se radi naprosto o logičkoj tezi ili, pak, o moralnom zahtevu. Jer, ukoliko je to isključivo logička (formalna, apstraktna), od moralnog sadržaja ispražnjena teza, kao što to Her smatra, moglo bi se postaviti pitanje o njenoj korisnosti za svrhe moralnog rasuđivanja, a potom doista konstatovati njena trivijalnost. S druge strane, nije li ta teza supstantivni moralni princip već samim tim što se radi o univerzalizabilnosti „moralnih“ reči? Brant je uočio da bi intuicionista, nasuprot onoga što Her tvrdi, mogao da prihvati princip univerzalizabilnosti a da ne smatra da se taj princip može dedukovati iz opisa značenja moralnih termina – on bi ga jednostavno mogao prihvatiti kao samoočiglednu propoziciju.⁶⁰ Jedan broj Herovih kritičara smatra da je

⁵⁸ „Svi moralni sudovi se donose na osnovu *nečega* o stvari o kojoj se sudi (što je drugi način iskazivanja teze univerzalizabilnosti)“ (FR, str. 211).

⁵⁹ FR, str. 12.

⁶⁰ Brandt (1964), str. 140.

njegovo tretiranje principa univerzalizabilnosti isuviše rigidno, i da u moralnom kontekstu nije moguće povući distinkciju između logičke i moralne dimenzije tog principa, te da Her, možda i protivno svojoj volji, već na samom normativno-neutralnom nivou izlaže, ili uvodi na mala vrata, izvesno normativno shvatanje. Prema njihovom shvatanju, princip univerzalizabilnosti sam po sebi jeste „vrhovni“ moralni princip,⁶¹ ili supstancijalni opis nepristrasnosti,⁶² ili princip koji u sebi sadrži izvesnu moralnu intuiciju kao antecedentnu moralnu premisu.⁶³ Her, međutim, smatra da su to pogrešna tumačenja, jer previđaju ili namerno prelaze preko toga da on ne predlaže da se supstancijalni zaključci izvode iz logike jezika morala, jer to bi, kao i u slučaju dedukcije moralnih zaključaka iz činjeničkih premisa bilo koje vrste, signaliziralo prekršaj „Hjumovog zakona“ ili pravila praktičko-moralnog zaključivanja, koje je na tlu etičkog mišljenja sâm Her ustanovio i koje nosi njegovo ime.⁶⁴ Univerzalizabilnost se, kao isključivo logički zahtev, ne oslanja na naše *moralne* intuicije, čiji sadržaj može biti varijabilan i dinamičan, već samo na naše, gotovo invarijantne i statične, *lingvističke* intuicije o značenjima i pravilnoj upotrebi moralnih reči. Ona obezbeđuje formalno slaganje (kao pripadnici određene kulture i kao govornici određenog jezika imamo zajedničke lingvističke intuicije, a moralne predikate uglavnom upotrebljavamo u istim značenjima), bez obzira na naša supstancijalna razilaženja (možemo imati raznovrsne moralne intuicije). Iz nje same ne može slediti ništa moralno, u svakom slučaju ne bez dodatne, ključne formalne teze o *preskriptivnosti* moralnih sudova. Ali čak ni ta kombinacija ne obezbeđuje ništa više od *formalne* nepristrasnosti, odnosno ništa više do njen logički okvir. Primer za takvu vrstu nepristrasnosti jeste čitav skup Kantovih određenja kategoričkog imperativa, pomoću kojih je univerzalizaciji po prvi put u istoriji filozofije

⁶¹ Lycan (1969), str. 135.

⁶² Nagel (1988), str. 102. Neigel nije usamljen u ovom shvatanju. Rajan (Ryan, 1964, str. 48) iznosi primedbe koje bi trebalo da pokažu da je razlika između metaetičkih i normativnih shvatanja, imajući u vidu njihove implikacije, samo prividna: „Herov princip se pojavljuje... kao zahtev da se prema drugima odnosimo nepristrasno i pravedno, a to je supstancijalni moralni zahtev. Razlog zbog kojeg ovaj zahtev ima logički izgled je taj što pravda, ili pravičnost, u jednom smislu jeste formalno ili konstitutivno moralno pravilo. To nije moralno pravilo koje bi moglo biti drugačije... Ono je duboko ugrađeno u čitav smisao regulisanja života pomoću pravila“.

⁶³ Wetterström (1989), str. 178.

⁶⁴ *MT*, str. 16.

data opšta logička formulacija. *Supstancijalna* nepristrasnost, pak, zahteva dopunu u vidu činjenica (koje uključuju kako činjenice o svetu tako i činjenice o subjektivnim dispozicijama za delanje) na osnovu čijih kvaliteta bismo mogli da dokažemo da su moralni sudovi koje donosimo ili moralni principi koje usvajamo sadržajno nepristrasni.⁶⁵ Po mom mišljenju, najuspešniji Herov argument u prilog tome da univerzalizabilnost predstavlja logičko svojstvo moralnih sudova i da ne otelovljuje nikakav supstancijalni princip, jeste onaj u kojem se kaže da na prekršaj tog principa reagujemo na skoro isti način kao što reagujemo na kršenje logičkih principa.⁶⁶ Prekršaj principa nepristrasnosti ne shvatamo kao logičku grešku, već kao moralni defekt (izuzev tamo gde se naše radnje tiču ljudi do kojih nam je stalo). Ali prekršaj principa konzistencije, što je, prema Heru, drugo ime za tezu univerzalizabilnosti, ne shvatamo kao moralni defekt, već prevashodno kao logičku grešku.⁶⁷

Pojedini filozofi morala smatraju da ne postoji samo jedan smisao univerzalizabilnosti, na čemu Her insistira, već dva (Gibard) ili, pak, tri smisla (Meki).⁶⁸ Pošto po svojoj osnovnoj intenciji nisu ograničena na metaetički nivo moralnog mišljenja, ova tumačenja potpunije će izložiti na drugom mestu, u kontekstu razmatranja Hero-ve moralne teorije. Ali sada se moraju spomenuti tri primedbe upućene njegovoj tezi univerzalizabilnosti, od kojih se prva odnosi na isticanje *relevantnih sličnosti* nauštrb postojanja *relevantnih razlika* kao presudnih faktora u procesu donošenja konkretnih moralnih sudova. Her bi odgovorio da je forsiranje razlika u moralnoj argumentaciji, ukoliko se ne radi o deskriptivnim izuzecima ne-partikularne vrste, u potpunosti besmisleno. Niko ne može poricati tačnost (banalnog) zapažanja da se u svetu kakav jeste nikada ne mogu pronaći dve potpuno identične stvari (situacije, osobe, itd). Ali isto tako niko ne može poricati činjenice o postojanju izvesnih *tipova* situacija i postupaka, za koje bi se moglo reći da su im zajednička barem neka univerzalna svojstva. Pošto teza univerzalizabilnosti, po definiciji, ne počiva na razlikama bilo koje vrste, kritičari koji validnost kriterijuma

⁶⁵ Up. *HC* („Comments on Nagel“), str. 249-250, kao i *FR*, str. 35.

⁶⁶ *SOE*, str. 22.

⁶⁷ Videti: Hudson (1970), str. 186.

⁶⁸ Gibbard (1988); Mackie (1977), str. 83-102. Prema Singeru (1988, str. 147) i Vilijamsu (Williams, 1985, str. 85-86), Mekijeva kritika univerzalizabilnosti i dalje važi kao najveći izazov Herovoj poziciji.

sličnosti dovode u pitanje na tako radikalnan način bivaju prinuđeni da vlastite moralne principe, ako ih imaju, nazovu drukčijim imenom (a da li bi se na razlikama sânim mogao zasnovati bilo koji *princip* u strogom smislu?) Tendencija odbacivanja teze univerzalizabilnosti za posledicu može imati samo isprazno, čisto imperativističko stanovište da su moralni sudovi lišeni deskriptivnog semantičkog svojstva. S druge strane, iza isticanja određenih osobina situacija (postupaka, ljudi) kao moralno relevantnih, bilo da se naglašavaju sličnosti ili razlike, uvek stoji principijelno mišljenje. Ili, kako Her kaže: „Odluka da se izvesna svojstva date situacije tretiraju kao moralno relevantna nije nezavisna od odluke da se na nju primene izvesni moralni principi, tj. da se o njoj donesu izvesni moralni sudovi. Velika je greška misliti da može postojati moralno ili evaluativno neutralan proces odabiranja relevantnih svojstava date situacije“.⁶⁹

Druga primedba je takođe usmerena na kriterijum sličnosti, ali sada u kontekstu Herovog negiranja, s formalno-etičke tačke gledišta, bilo kakvih suštinskih razlika između aktualnih i hipotetičkih slučajeva. Naime, prema nekim kritičarima, moralni delatnici bi mogli da kažu da im je stalo jedino do aktualnih moralnih situacija (u kojima se njihovi principi, tobože, isključivo uobličavaju), i da ne osećaju nikakvu obavezu da uzmu u obzir izmišljene, nepostojeće situacije koje bi ovima bile slične u svim relevantnim pogledima. Međutim, prema Heru, ono što moralno suđenje i odlučivanje uvažava kao relevantnu sličnost u aktualnim prilikama, ima isti status i u hipotetičkim slučajevima (koji, sa svoje strane, nisu ništa drugo do sastavni deo procedure za testiranje doslednosti usvojenih principa), i to zahvaljujući logičkim osobinama etičkih operatora: „Ako neko kaže 'Ja treba u aktualnom slučaju, ali neko drugi ne treba u identičnom hipotetičkom slučaju', ne bismo razumeli koji moralni princip on uvodi, zbog toga što moralni princip koji važi za aktualni slučaj ali ne i za hipotetičke slučajeve koji su ovom potpuno slični ne bismo računali kao moralni princip, bez obzira na to kakva su naša supstancijalna moralna shvatanja“.⁷⁰

⁶⁹ *EET*, („Relevance“), str. 193.

⁷⁰ *SOE*, str. 23-24. U knjizi *MT* (str. 114) ovaj argument je nešto drugačije formulisano: „Ne postoji način da se stvori neki prikladno univerzalni princip koji bi se propisivao za aktualne slučajeve, a da se slično ne propisuje za neaktualne slučajeve, koji po svim svojim univerzalnim svojstvima nalikuju aktualnim slučajevima, a od njih se razlikuju jedino po ulogama koje u njima igraju pojedine individue. Pretposta-

Prema trećoj primedbi, eventualna rasprostranjenost univerzalnih svojstava nema nikakav uticaj na formiranje moralnih sudova koji su zasnovani na dužnostima prema našim najbližima: „Na primer, kaže se da mogu da imam dužnosti prema svojoj majci, koje nemam prema majci bilo kojeg drugog čoveka, ma koliko bila slična mojoj... Za te dužnosti se kaže da su moralne dužnosti oslonjene na principe koji moraju da sadrže reference na individue i smatra se da se time poriče univerzalizabilnost moralnih sudova“.⁷¹ Relacije „biti nečija majka“ i „biti nečije dete“ Her, međutim, naziva *univerzalnim relacijama*, i tvrdi da navedeni argument nastaje kao posledica nerazlikovanja između individualnih konstanti (čije je navođenje u moralnim sudovima sprečeno samim formalnim zahtevima) i individualnih varijabli.⁷² Sudu da Z (individualna varijabla) treba da se stara o svojoj ostareloj i onemoćaloj majci, ali da nema takvu dužnost prema slično stojećim majkama drugih ljudi, ne stoje nikakve logičke prepreke na njegovom putu ka univerzalno prihvatljivom sudu. Iz toga Her izvodi zaključak da „nije prigovor tezi univerzalizabilnosti da mogu postojati dužnosti koje neko ima samo prema jednoj osobi, pod uslovom da ta osoba može biti specifikovana u univerzalno kvalitativnim ili relacionim terminima“.⁷³ Osnovna funkcija ove teze se, dakle, ne može sagledavati, kao što se mnogo puta činilo, u svetlu nekakve sulude tendencije da se stavi veto na mnogovrsne oblike partikularnih i prirodnih privrženosti.

(b) *Supervenijencija*. Za tehnički termin „supervenijencija“ u našem jeziku ne postoji odgovarajući ekvivalent. On bi trebalo da označava logičko svojstvo *oslanjanja* preskriptivnog na deskriptivni element u značenju moralnog suda, tj. *zavisnost* prethodnog od potonjeg, tj. *determinisanost* prethodnog potonjim. Mogućnost navođenja razloga za moralne sudove (u obliku vanmoralnih činjenica) jednim delom ukazuje na *supervenijentni* karakter moralnih reči i sudova. Uopšteno govoreći, pitanje o supervenijenciji jeste pitanje o odnosu

vljučajući dva slučaja koja se razlikuju samo po tome što u jednom od njih individue *A* i *B* zauzimaju izvesne uloge, a da su u drugom slučaju uloge obrnute, svaki univerzalni princip mora da pruži iste preskripcije za oba slučaja. Da bi pružio različite preskripcije za ova dva slučaja, princip bi morao da sadrži imena ovih individua i stoga ne bi bio univerzalan“.

⁷¹ *MT*, str. 140.

⁷² *Ibid.* Videti i Hare (1991), str. 457.

⁷³ Hare (*ibid.*).

između etičkih i ne-etičkih predikata, tj. o odnosu između empirijskih, prirodnih svojstava (koje označavamo deskriptivnim rečima) i upotrebe moralnih reči.⁷⁴ Pri donošenju moralnih sudova preskriptivni (vrednosni) predikati se upotrebljavaju u kombinaciji sa deskriptivnim predikatima. Na primer, mogu da smatram da je određena vrsta postupka (moralno) ispravna zbog toga što umanjuje glad u svetu (recimo, dobrovoljni priloz). Ali to ne znači reći da se moralna svojstva te vrste postupka mogu *identifikovati* sa njenim vanmoralnim svojstvima, ili biti na njih *redukovana*, ili iz njih *izvesti* na način analogan logičkoj relaciji povlačenja (taj tip veze je svojstven jedino odnosu između moralnih sudova i imperativa).⁷⁵ Tu vrstu postupka mogu držati ispravnom iz nekih drugih razloga, na primer, zbog toga što mi njeno redovno upražnjavanje pomaže da se oslobodim svojih nekontrolisanih i nesvrshodnih potrošačkih avantura.

Moralne reči su supervenijentne ili, kako Her dodatno kaže usvajajući Rosovu (David Ross) terminologiju, *konsekvencijalne* samo u onom smislu u kojem empirijska svojstva nekog objekta (osobe, postupka) predstavljaju razlog za upotrebu tih moralnih reči. Reč „dobro“ je supervenijentna ili konsekvencijalna zbog toga što je logički nemoguće reći da je Buda bio dobar čovek, dok druge osobe koje su se ponašale poput njega (na primer, Mojsije i Sveti Sava, koji su se, slično Budi, odrekli svojih „kraljevskih“ privilegija zarad uzvišenijeg života) nisu bile dobri ljudi.⁷⁶ Opravdavajući svoj vrednosni sud o tim ljudima, navešćemo izvesna svojstva (vrline) na osnovu kojih takvoj vrsti ljudi pripisujemo dobrotu – da su milosrdni, smerni, čovekoljubivi, mudri, požrtvovani, nesebični, itd. Moglo bi se, međutim, tvrditi da je neko od tih ljudi, pored toga što ga je krasila većina navedenih vrlina, takođe bio i okrutan, i da stoga ne zaslužuje pripisivanje predikata „dobar“.⁷⁷ Džonatan Densi je u

⁷⁴ *EET* („Supervenience“), str. 66-81; Draï (2000); Holmes (1966).

⁷⁵ O tome da veza između moralnih i vanmoralnih svojstava, iako logička, nije relacija povlačenja, videti *LM*, str. 94, *OP* („Imperatives, Prescriptions, and their Logic“), str. 52, kao i Holmes (1966), str. 116. Živan Lazović (1994, str. 16, fn. 1) na sumaran način izlaže poentu Herovog tretmana pojma supervenijencije: „Krajnja pretpostavka koju ideja o supervenijenciji izražava jeste da svojstva čiji status njome želimo da objasnimo *ne lebde* sasvim slobodno od prirodnih svojstava, nego su sa ovima nužno povezana“ (podvukao A. D.).

⁷⁶ Up. *LM*, str. 131, 145.

⁷⁷ Videti: Dancy (1981).

svojoj kritici Herovog shvatanja supervenijencije izneo argument da nije slučaj da tamo gde imam opravdane razloge da nekog čoveka nazovem dobrim zato što ima svojstva ABC, imam podjednako opravdane razloge da svakog drugog čoveka koji ima svojstva ABC nazovem dobrim.⁷⁸ Ipak, njemu je promaklo da Her, zapravo, isto to kaže u svom primeru grupe ratnih drugova, gde jedan od njih zaleže na granatu kako bi spasao što više života, pokazujući svojim požrtvovanjem da je u izvesnom smislu *bolji* čovek od ostalih vojnika; ali isto tako bi se moglo reći da su oni bili pošteniji, i stoga u nekom drugom smislu *bolji* ljudi od njega, pogotovu ukoliko je među njima, uprkos svojoj hrabrosti, važio kao čovek izopačenog karaktera (usled toga što je, recimo, voleo da ih potkrada).⁷⁹ To sugeriše da supervenijentni ili konsekvencijalni karakter moralnih reči može varirati u zavisnosti od konteksta. Ne može se tvrditi da su sve vrste postupaka koje mogu umanjiti glad u svetu moralno ispravne – na primer, građanski rat u nekoj siromašnoj zemlji mogao bi drastično da umanja broj njenih gladnih žitelja tako što bi ih jednostavno istrebio. No, nema nikakve sumnje da je upotreba moralnih reči u neku ruku determinisana empirijskim svojstvima, bez čijeg prisustva ne bismo ni izgovarali te reči.

Ponekad se stiče pogrešan utisak da Her univerzalizabilnost izjednačava sa supervenijencijom, ili da između njih ne pravi dovoljnu jasnu razliku, budući da se u objašnjenju oba ova logička svojstva poziva na predmete vrednosnih sudova koji bi trebalo da predstavljaju razloge za njihovo donošenje. Međutim, teza o univerzalizabilnosti, za razliku od one o supervenijenciji, pokriva opseg „apstraktnijih“ vrednosnih sudova. Na primer, ukoliko se kaže „Đinđićevi postupci su bili ispravni zato što su ubrzavali naše priključenje Evropi“, ispravnost je ovde supervenijentna (ukoliko bi taj razlog obavezivao i njegove naslednike da slično postupaju), ali ne i univerzalizabilna, zbog toga što partikularne osobine navedenog razloga i prisustvo singulariteta u obliku ličnog imena sprečavaju da ovaj sud bude podložan univerzalizaciji. Drugim rečima, „nužni i dovoljni uslovi za supervenijenciju su ovde ispunjeni, ali ne i oni za univerzalizabilnost“.⁸⁰ Dok je univerzalni moralni sud u isti mah i

⁷⁸ Ibid, str. 377.

⁷⁹ Up. *FR*, str. 154-155.

⁸⁰ Hudson (1970), str. 183.

univerzalizabilan i supervenijentan, singularni moralni sud može imati jedino potonju osobinu. S druge strane, dok preskriptivne crte moralnih sudova zavise od izvesnih deskriptivnih karakteristika, potonje su samopostavljajuće i ne-supervenijentne: odgovor na preskriptivno pitanje „Šta je dobro u svetim ljudima?“ iziskivaće pominjanje ili nabranje njihovih prirodnih svojstava (vrlina), i stoga neće glasiti „Upravo njihova dobrotu“; ali odgovor na čisto deskriptivno pitanje „Šta je zeleno u toj knjizi?“ može glasiti „Upravo njena zelenost“.⁸¹ Iz toga jasno sledi da se između ova dva logička svojstva ne može staviti nikakav znak jednakosti. Ako se za univerzalizabilnost može reći da predstavlja *prvo glavno* logičko svojstvo moralnih sudova, supervenijencija bi važila kao njihovo *prvo sporedno* logičko svojstvo.

(c) *Preskriptivnost*. Preskriptivno semantičko svojstvo, kao ključni konstituent preskriptivnog jezika, istovremeno determiniše i njegove verbalne funkcije (propisivanje, savetovanje, preporučivanje ili osuđivanje kao centralne i tipične performanse) i njegove praktične svrhe (rukovodilačke, upravljačke, regulatorske). Tako se pokazuje da su preskripcije (koje govore kakve stvari treba ili ne treba da budu), vitgenštajnovski rečeno, različita vrsta jezičke igre od deskripcija (koje govore kakve stvari jesu).⁸² Ali u čemu bi se, onda, sastojala specifična razlika između preskriptivnog *semantičkog* i preskriptivnog *logičkog* svojstva? Kao što smo videli, za obične singularne imperativne moglo bi se reći da su po svom značenju *čisto* preskriptivni. Za razliku od njih, normativi su kompleksnije uređena mešavina preskriptivnih i deskriptivnih elemenata, tako da ne predstavljaju ni čisto preskriptivne ni čisto deskriptivne sudove. Ali za razliku od normativa, običan singularni imperativ za sobom ne povlači neki drugi imperativ. Dakle, objašnjenje preskriptivnog logičkog svojstva trebalo bi tražiti u analizi logičke relacije povlačenja.

Prema Heru, „preskriptivnost“ je alternativno ime za relaciju povlačenja, i ono se shvata kao *drugo glavno* logičko svojstvo normativnih iskaza, pogotovu onih koji sadrže fundamentalni etički operator „treba“.⁸³ Tek kao udružena sa univerzalizabilnošću, pre-

⁸¹ Up. *ibid.*

⁸² „Indikativna rečenica se upotrebljava da se nekome kaže da nešto jeste slučaj, a imperativna... da nešto učini slučajem“ (*LM*, str. 5).

⁸³ Up. *FR*, str. 219.

skriptivnost postaje indikator da se radi o normativnim „treba“-sudovima. Možemo usvojiti, prihvatiti i izmišljati razne propise, ali da bi oni postali moralni propisi, moramo ispuniti zahteve kakve postavlja teza univerzalizabilnosti. Herovo naglašavanje uloge ovih formalno-logičkih svojstava pri formiranju validnih normativa je, u suštini, odjek ili redefinisanje Kantovog učenja o moralnim zakonima kao univerzalizovanim maksimama.⁸⁴

Her nudi nekoliko formalno-etičkih opisa logičkog svojstva preskriptivnosti. U *MT* (str. 21), ona se shvata kao osobina koja je naročito svojstvena „treba“-iskazima, i koja je odgovorna za to što iz njihove moralne upotrebe, uz određene preduslove na strani delatnika, uvek proizilaze odgovarajući imperativi. Ti preduslovi su: (i) razumevanje značenja i adekvatna upotreba reči „treba“ i (ii) spremnost da se iskreno pristaje na proishodeće zapovesti. Od preduslova (i) može se odstupati u onoj meri u kojoj postoje razne vanmoralne upotrebe te reči. Od preduslova (ii) može se odstupati iz različitih razloga i svrha, ali to onda signalizira (svesno ili nesvesno, aktivno ili pasivno) odustajanje od učešća u moralnom životu. Logička posledica preskriptivnosti (moralne upotrebe operatora „treba“) jeste takva da nema smisla nešto iskreno univerzalno propisati, a onda ne postupiti po takvoj preskripciji. Ili, kako Her na drugom mestu kaže, preskriptivnost nas „primorava da tragamo za principima kojih se iskreno možemo pridržavati“, a univerzalizabilnost „insistira da bi ovi zaista trebalo da budu moralni principi a ne *ad hoc* odluke oportuniste“.⁸⁵ Biti iskren u ovom smislu, po Heru, ne znači ništa drugo do biti moralno motivisan. On, naime, prihvata internalističko etičko stanovište, po kojem iskreno govorenje da nešto treba učiniti podrazumeva motivaciju ili htenje da se to učini.⁸⁶ Suprotno stanovište je eksternalističko, po kojem se moralni sud može prihvatiti nezavisno od posedovanja određene motivacije. Poimanje htenja kao „preskrip-

⁸⁴ „Ukoliko ne možemo da univerzalizujemo preskripciju, ona ne može da postane 'treba?', (ibid. str. 90). U ovom pod-odeljku skrećem pažnju na još neke izrazito kantijanske crte Herove filozofije morala.

⁸⁵ *FR*, str. 47.

⁸⁶ Videti: *OP* („Internalism and Externalism in Ethics“), str. 97, kao i *HC* („Comments on Nagel“), str. 252. O tome da se metaetički nivo bavi samo formom, a ne sadržajem preskripcija, te da stoga „formalno etičko mišljenje nije u stanju da pravi razliku između motiva koje je dobro ili loše imati“, videti: *EET* („Utilitarianism and Vicarious Affects“), str. 243.

tivne sposobnosti⁸⁷ umnogome je paralelno Kantovom shvatanju čiste i racionalne volje kao izvora dragovoljnog, autonomnog, od mehaničko-prirodne uzročnosti oslobođenog, odlučivanja moralnih delatnika. Moglo bi se reći da tek kauzalitet kao sloboda daje smisao preskriptivnim jezičkim igrama. A zahtev za univerzalizacijom stavlja veto na one singularne preskripcije koje se ne mogu univerzalno hteti. Nadalje, pod „pristajanjem na imperativ“ Her ne podrazumeva samo puko psihološko stanje, već i izvođenje neke vrste govornog ili praktičnog čina.⁸⁸ Pošto su moralni principi vrsta rukovodećih načela, njihovo prihvatanje i pristajanje na ono što iz njih sledi zahteva konzistentno praktično ponašanje, pre nego konzistentno mentalno odobravanje. U tom smislu, Kantov pojam htenja se tretira samo kao „grubi ekvivalent *pristajanja na imperativ*“.⁸⁹

U ogledu „Foundationalism and Coherentism in Ethics“, Her tvrdi da je moralni sud preskriptivan ako i samo ako za sobom povlači barem jedan imperativ, na koji je obavezan svako kome ta preskripcija nalaže da dela, uz uslov da na nju (dobrovoljno) pristaje. Logička relacija povlačenja ovde se tumači na sledeći način: „Govorni čin p povlači govorni čin q ako i samo ako je p logički inkonzistentan sa negacijom q ; svako ko potvrđuje p ali negira q , protivreči sebi“.⁹⁰ Dakle, predložene varijacije u definisanju preskriptivnosti u terminima relacije povlačenja nastoje da dokažu nužnost logički doslednog govorenja i postupanja kako bi se sa sigurnošću ustanovilo da je reč o aktivnostima moralnog karaktera. Ukoliko se ne prihvati teza da je preskriptivnost logičko svojstvo moralnih reči i sudova, onda se čitavo Herovo insistiranje na logici moralnog jezika i čitava njegova etička teorija (koja je na toj logici izgrađena) mogu odbaciti kao jedan zanimljiv, ali zaludan poduhvat.

(d) *Nadvladavanje*. Prema Heru, svi normativno-vrednosni sudovi, a ne samo klasa moralnih sudova, poseduju svojstva univerzalizabilnosti i preskriptivnosti.⁹¹ Na primer, ne može se poreći da su „zanatske“ norme umetničkih delatnosti i propisivačke i podložne univerzalizaciji („Svaki književnik treba brižljivo da oblikuje svaku

⁸⁷ *SOE*, str. 130.

⁸⁸ *OP* („Some Subatomic Particles of Logic“), str. 32.

⁸⁹ *FR*, str. 34.

⁹⁰ *OP*, str. 118.

⁹¹ *MT*, str. 53.

svoju rečenicu“). Ali sasvim je logično pretpostaviti da moralni principi uzimaju preimućstvo nad svim drugim modusima rukovođećeg delanja.⁹² Oni su javni i tiču se svih ljudi, transcendirajući i nadjačavajući norme partikularnih profesija bilo koje vrste. Stoga Her smatra da naročito logičko svojstvo moralnih sudova, koje ih stavlja u povlašćeniji, superiorniji ili autoritativniji položaj u odnosu na ostala normativna načela (pogotovu tamo gde postoji mogućnost njihovog netrpeljivog međudejstva), zaslužuje naziv „nadvladavanja“.⁹³ Ako su svojstva univerzalizabilnosti i preskriptivnosti indikatori da je reč o široj klasi normativnih sudova, onda je prisustvo svojstva nadvladavanja znak da se radi o užoj klasi moralnih sudova. Moralni sudovi, dakle, mogu sažeto da se definišu kao univerzalne ili univerzalizabilne preskripcije, dozvole ili zabrane sa nadvladavajućom snagom.⁹⁴ Pa ipak, svojstvo nadvladavanja može imati samo status *drugog sporednog* svojstva, budući da Her veruje da su dva glavna logička svojstva (ili dve kardinalne osobine) moralnih reči i sudova sasvim dovoljna kako bi se obezbedila formalna osnova za konstruisanje normativnog moralnog rasuđivanja.⁹⁵

5. Ka adekvatnoj etičkoj teoriji

Klasifikacija etičkih teorija. Her tvrdi da je njegov model etičke teorije jedini koji u potpunosti zaslužuje naziv *adekvatnog modela*. On predlaže izvesnu taksinomiju, klasifikaciju ili tipologiju etičkih teorija kako bi ilustrovao i opravdao svoju tendencioznu tvrdnju. Teorije koje pripadaju tom taksinomijskom prostoru poseduju elemente koje ulaze u sastav i program zamišljenog adekvatnog modela. Međutim, one poseduju i elemente koje bi trebalo trajno odstraniti kao pogrešne. Slabosti svake teorije mogle bi se redukovati njihovom međusobnom kombinacijom. Spoj njihovih „zdravih“ elemenata

⁹² Up. Gewirth (1978), str. 1.

⁹³ *FR*, str. 168; *MT*, str. 24. Mogućnost (ili nužnost) da moralni sudovi budu nadvladani postoji samo ukoliko se sukobe sa nekim drugim moralnim sudovima.

⁹⁴ „... moralne preskripcije nisu preskriptivne samo unutar neke ograničene oblasti... već *nadvladavajuće* preskriptivne za čitavo naše ponašanje“ (*ERE*, „Appendix: Rejoinder to G. J. Warnock“, str. 174); videti i *EPH* („The Argument from Received Opinion“), str. 125.

⁹⁵ *MT*, str. 54.

formirao bi jednu hibridnu, ali paradigmatičnu i kompletnu teoriju. To je ono što Her čini: sintetizuje valjane komponente (uvide) konkurentskih (neadekvatnih) etičkih shvatanja u jednu čvrstu, koherentnu i eklektičku doktrinu pod imenom *univerzalni preskriptivizam*, čije smo glavne karakteristike opisali u prethodnim odeljcima.

Postoje dva osnovna tipa etičkih stanovišta iz kojih proističu sve daljnje podele, tj. račvanja i grananja unutar date taksinomije: redukcionističko (etički deskriptivizam) i ne-redukcionističko (etički nedeskriptivizam). Ukratko i uopšteno rečeno, deskriptivizam je shvatanje o moralnim iskazima kao vrsti činjeničnih iskaza u kojima deskriptivno semantičko svojstvo u potpunosti iscrpljuje njihovo značenje, a nedeskriptivizam shvatanje po kojem je značenje moralnih iskaza nesvodivo na to svojstvo. Her je, služeći se jednom Ostinovom sintagmom, redukcionistička pregnuća u oblasti analize prirode moralnih iskaza imenovao kao činjenje „deskriptivističke greške“.⁹⁶ Deskriptivističke teorije mogu se podeliti na naturalističke i intuicionističke. Unutar naturalizma postoji daljnja potpodela na objektivistički i subjektivistički. Her veruje da je predložena klasifikacija deskriptivističkih teorija kompletna, tj. iscrpna. S druge strane, nedeskriptivističke teorije mogu se podeliti na emotivizam (iracionalistička vrsta nedeskriptivizma) i racionalistički nedeskriptivizam. Unutar poslednje navedenog postoji daljnja potpodela na univerzalni preskriptivizam i *teoriju x*.⁹⁷ Her, doduše, ne upotrebljava ovu poslednju sintagmu, već unutar svoje tipologije naprosto ostavlja prazan, neimenovan prostor. Izraz potiče od Dereka Parfita, a upotrebljava se u kontekstu traganja za zadovoljavajućim opisom problema blagostanja, pri čemu treba da označava nedovršenu, otvorenu teoriju koja je na mnogim podnivoima podložna redefinisaju, korekcijama, preinačenju, poboljšanju.⁹⁸ Pošto Her ne smatra da njegova sopstvena teorija predstavlja poslednju reč u etici, on ne odbacuje ni mogućnost da buduće generacije etičara razviju teoriju kojom bi se okončala klasifikacija unutar nedeskriptivističkih teorija. Stoga sam mišljenja da je opravdano i prikladno pozajmiti od Parfita navedeni izraz kako bi se imenovala naznačena mogućnost.

⁹⁶ Up. Ostin (1980), str. 171; *MT*, str. 67; *SOE*, str. 48; *EMC* („Descriptivism“), str. 55-75; *EET* („A *Reductio ad Absurdum* of Descriptivism“), str. 113-130.

⁹⁷ Videti grafikon u: *SOE*, str. 42.

⁹⁸ Parfit (1984), str. 366 i dalje.

Predložena taksinomija oslanja se pre na semantičke, nego na ontološke ili epistemološke distinkcije između tipova etičkih teorija. Ontološka distinkcija bi sugerisala da u rangiranju treba krenuti od para realizam-antirealizam. Etički realizam je shvatanje po kojem moralni kvaliteti (pravednosti, pogrešnosti, itd.) postoje nekako *in rerum natura*, tako da bi izvestan postupak bio pravedan ukoliko bi korespondirao nekom objektivno opažljivom kvalitetu pravednosti, a antirealizam shvatanje koje negira postojanje takvih kvaliteta kao ugrađenih u „fabriku sveta“.⁹⁹ Her, međutim, smatra da se filozofijom morala možemo baviti bez uplitanja u ontologiju, jer je ontološke probleme moguće rešavati skretanjem pažnje na reči u kojima su oni postavljeni. Po njemu, ontološki spor se uvek preokreće u pojmovni spor, i nema načina da se utvrdi „da li u prirodi stvari zaista postoje moralne činjenice ili moralna svojstva, a da se taj spor ne prevede u spor o tome kako moralne reči zadobijaju svoja značenja“.¹⁰⁰ Kao ilustracija ove teze može da posluži njegova rasprava sa Mekijem o mogućnosti postojanja objektivnih preskripcija. Meki je, kao antirealista i moralni skeptik, smatrao da su zastupnici etičkog realizma žrtve tzv. „činjeničke“ ili „objektivističke“ greške. Oni, naime, veruju da se pomoću moralnih reči označavaju izvesna moralna svojstva postupaka, u isti mah i objektivna (činjenična) i preskriptivna, koja služe kao garant istinitosti naših moralnih sudova. „Činjenička greška“ se sastoji u tome što se tim postupcima pripisuju objektivna preskriptivna svojstva koja oni zapravo nemaju.¹⁰¹ Logika etičkog realizma je, prema Mekiju, sledeća: postupak je okrutan (prirodna činjenica); dakle, on je neispravan (moralna činjenica); između prirodne činjenice okrutnosti i moralne činjenice neispravnosti postoji objektivno-kauzalna relacija koja automatski propisuje ne-činjenje takve vrste postupka. Ali u svetu ne postoji nešto poput „moralnih činjenica“. S tim u vezi, Her će reći nešto što bi i Meki mogao da potpiše: „Da bismo izložili racionalnost moralnog mišljenja, nije nužno da pretpostavimo da postoje bilo koje specifično moralne činjenice koje dopunjuju obične činjenice“.¹⁰² Međutim, ono

⁹⁹ Up. *EET* („Ontology in Ethics“), str. 84. Sintagma „fabrika sveta“ je, zapravo, Mekijeva (Mackie, 1977, str. 23).

¹⁰⁰ *SOE*, str. 45.

¹⁰¹ Ovo je suština tzv. „argumenta na osnovu neobičnosti“ (argument from querness) (upor. Mackie, *ibid.* str. 38-42).

¹⁰² *MT*, str. 217.

što Meki naziva činjeničkom greškom, Her će preinačiti u „podmukliju“ pojmovnu grešku. Kada se bi radilo samo o prethodnoj, ona bi nas obmanjivala onoliko dugo koliko nas obmanjuju puke optičke varke.¹⁰³ Videli smo da jedino deskriptivna svojstva mogu biti nazvana činjeničnim u strogom smislu. Govorni činovi propisivanja, dakle, niti opisuju nešto, niti pripisuju nečemu bilo kakva materijalna svojstva. Misliti obrnuto jeste rezultat pojmovne, a ne činjeničke greške. Preskripcije su vrsta imperativa, a ne činjenica. Uprkos tome, one mogu biti objektivne, jer objektivnost nije isto što i činjeničnost. Moralnu objektivnost ne obezbeđuju činjenice (koje su kontingentne), već preskripcije na koje se, ukoliko su zasnovane na kulturalno invarijantnoj logici moralnih pojmova, racionalno i univerzalno može pristati: „Pod 'objektivnošću' ne podrazumevam 'korespondenciju sa činjenicama'... već pre 'nešto sa čime se svaki racionalni mislilac koji poznaje vanmoralne činjenice mora složiti'“.¹⁰⁴ Preskripcije, dakle, postaju objektivne ukoliko izazovu opšte slaganje među racionalnim moralnim delatnicima.

Epistemološka distinkcija zasnovana na paru kognitivizam-antikognitivizam, uprkos Herovim rezervama, otklonima i podzrenjima, neretko predstavlja polazišnu osnovu u raznoraznim klasifikacijama etičkih teorija. Interesantno je da iz ove epistemološke distinkcije proizilaze daleko bogatija rangiranja nego iz Herove pojmovne distinkcije zasnovane na paru deskriptivizam-nedeskriptivizam.¹⁰⁵ Prema njegovom uverenju, dihotomija kognitivizam-antikognitivizam je u najmanju ruku neprecizna, jer stvara neke pogrešne sugestije: naime, iz etimologije tih termina sledilo bi da je kognitivista onaj koji smatra, nasuprot antikognitivisti (kako Hera često nazivaju njegovi kritičari i tumači), da se može *poznati* istinsna vrednost moralnih iskaza, te da je samo takvom tipu teoretičara stalo do racionalnog promišljanja o moralnim pitanjima.¹⁰⁶ Ali to onda unosi zabunu, jer prisustvo deskriptivnog semantičkog svojstva u normativnim sudovima dozvoljava zastupniku preskriptivizma da u jednom ograničenom smislu kaže kako se takvi sudovi, za razliku od

¹⁰³Ibid. str. 82.

¹⁰⁴SOE, str. 134. Videti i OP („Objective Prescriptions“), str. 1-18.

¹⁰⁵Jedan primer za to je *Savremena meta-etika* Svetozara Stojanovića.

¹⁰⁶Up. EET („Some Confusions about Subjectivity“, str. 18, „Ontology in Ethics“, str. 96); OP („Philippa Foot on Subjectivism“, str. 87); SOE, str. 56-57.

imperativa kojima to svojstvo nedostaje, odlikuju istinitošću ili lažnošću. Osim toga, čak i kao antikognitivisti mi možemo *znati* da treba da postupimo na izvestan način. Dakle, u svrhu zaobilazanja sputavajućih teorijskih komplikacija, semantička distinkcija treba da bude jedina neosporna polazišna osnova metaetičkih tipologija.

Uslovi za adekvatnu etičku teoriju. Pri isticanju razlika između deskriptivizma i nedeskriptivizma Her se, između ostalog, poziva i na pojam istinosnih uslova (istinosnih vrednosti). Uobičajena definicija tog pojma je sledeća: istinosni uslovi iskaza p i q jesu uslovi pod kojima p i q opisuju šta je slučaj, pri čemu se iskazi definišu kao govorni činovi koji mogu biti istiniti ili lažni. Iskaz p je istinit ako i samo ako je slučaj da p (iskaz „Aleksandar nosi naočare“ je istinit ako i samo ako Aleksandar nosi naočare). Dakle, obični činjenički iskazi svoje značenje u potpunosti dobijaju od svojih istinosnih uslova. Obični imperativni iskazi, međutim, svoje značenje nimalo ne duguju istinosnim uslovima, jer oni i nemaju nikakve istinosne uslove. Ali to ih ne sprečava da budu smisleni govorni činovi, uprkos tome što ne mogu biti istiniti ili lažni. Njihova smislenost ogleđa se u njihovoj performativnoj funkciji. Iako moralni iskazi predstavljaju osobenu semantičku mešavinu deskriptivnog i preskriptivnog značenja, koje kao takvo izmiče prinudama istinosnih uslova i onemogućava „fiksiranje istinosne vrednosti iskaza“, ¹⁰⁷ sasvim je podesno nazvati ih deskriptivnim iskazima u *slabom* smislu, tj. u onom smislu u kojem je njihovo značenje samo delimično određeno istinosnim uslovima: dok deskriptivista smatra da se značenje moralnog iskaza u potpunosti mora promeniti ukoliko se promene njegovi istinosni uslovi, nedeskriptivista smatra da je moguće da iskaz pri takvoj promeni zadrži isto propisivačko značenje. ¹⁰⁸

Her, međutim, izdvaja jedan sasvim drugačiji niz (listu, spisak) uslova koje etička teorija mora da ispuni kako bi mogla da se nazove adekvatnom. Ti uslovi, u stvari, ne prethode definisanju adekvatne etičke teorije, već ih Her izvodi, premda to ne kaže, iz konačno definisanog oblika i precizno zaokružene strukture univerzalnog preskriptivizma. To su, redom, (1) neutralnost, (2) praktičnost, (3) inkompatibilnost, (4) logičnost i (5) obrazložljivost. Njima se dodaje još jedan, praktički uslov (koji ne treba brkati sa drugim,

¹⁰⁷Babić (1991), str. 283.

¹⁰⁸SOE, str. 52.

teorijskim uslovom praktičnosti) – (6) uslov usklađenosti.¹⁰⁹ Her bez ikakvog ustezanja tvrdi da njegova sopstvena teorija zadovoljava sve navedene uslove i da je, sledstveno tome, najadekvatnija etička teorija koja je do sada razvijena.

Uslov neutralnosti zabranjuje da se u teoriju prokrijumčare supstancijalna moralna shvatanja; drugim rečima, adekvatna etička teorija mora biti lišena bilo kakvih moralnih stipulacija ili hipoteza. Nadalje, moralni sudovi su defektni ako sve što za sobom povlače jeste ravnodušnost; ukoliko smatramo da oni sadrže jedino deskriptivno značenje, krajnji ishod biće neka vrsta indiferentnog stava prema (samo)propisanom delanju; međutim, središnja odlika moralnih sudova jeste preskriptivnost u smislu spremnosti da se dela u skladu s imperativima koji iz njih slede, tj. u smislu zadovoljavanja *uslova praktičnosti*. Prema *uslovu inkompatibilnosti*, „opis značenja moralnih reči mora biti takav da moralna neslaganja na koja nailazimo zaista nastavljaju da budu neslaganja“;¹¹⁰ nepoštovanje ovog uslova uzrokuje banalizaciju fenomena moralnog spora (koji predstavlja *spiritus movens* filozofije morala uopšte), odnosno njegovo svođenje na puki verbalni spor. *Uslov logičnosti* je blisko povezan sa prethodnim uslovom, i to „kao neka vrsta njegove generalizacije“;¹¹¹ detektovanje mnoštva logičkih relacija između moralnih iskaza trebalo bi da povratno utiče na sam karakter etičke teorije. *Uslov obrazložljivosti* nalaže da se moralna neslaganja, tamo gde je to moguće, razreše pomoću logičke i racionalne argumentacije; uvek tragamo za što boljim argumentima, a najbolji argumenti jesu oni koje možemo da potkrepimo najuverljivijim razlozima; po Heru, teorija koja ne uspeva da zadovolji uslov logičnosti ne može da ispuni ni uslov obrazložljivosti. Konačno, prema *uslovu usklađenosti*, adekvatna etička teorija mora imati neku praktičnu svrhu, tj. da makar indirektno, preko analize moralnih reči i sudova, omogući da jezik morala kao takav obavlja funkciju usklađivanja divergentnih interesa; kada ne bi postojali sukobi interesa između pojedinaca (ili između čitavih zajednica), ne bi se javljala potreba ni za osobenim moralnim diskursom.

¹⁰⁹ Videti: ibid. str. 118-125, 136-137. Her iz ove liste isključuje uslov javnosti, kojeg Rols, sa svoje strane, smatra jednim od osnovnih uslova (upor. Džon Rols, 1998, str. 129). Iz nekih Herovih naznaka može se zaključiti da bi ovaj uslov mogao imati važenje kao jedan od nužnih zahteva adekvatne *moralne* teorije (upor. AMP, „Peace“, str. 88-89).

¹¹⁰ Ibid. str. 119.

¹¹¹ Ibid. str. 120.

Her će tvrditi da sve etičke doktrine iz date taksinomije, izuzev njegove (i, verovatno, projektovane *teorije x*), dele jednu zajedničku karakteristiku, uprkos tome što nijedna od njih ne zadovoljava u potpunosti sve zadate uslove i što se ne podudaraju sasvim u zadovoljavanju pojedinih uslova – svaka od njih gotovo neizbežno okončava u relativizmu. Prema njegovom tumačenju, relativizam nije etička, već supstantivna moralna teza sledećeg oblika: za šta god neko rekao da je pogrešno (ili ispravno), to *jeste* pogrešno (ili ispravno).¹¹² Onaj ko zastupa relativističku poziciju govori nam šta treba da činimo, a ne šta moralni pojmovi znače. Posledica usvajanja relativizma jeste sprečavanje moralnog jezika da bude „sredstvo komunikacije” između ljudi u različitim kulturama“.¹¹³

Naturalizam. Prema objektivističkom naturalizmu, etički operatori spadaju u grupu deskriptivnih termina, te, poput ovih, samo opisuju izvesna prirodna (objektivno opažljiva, empirijski proverljiva) svojstva inherentna objektima ili postupcima što su predmet opisa. Ako je cvet kala jarkožute boje, nema sumnje da će opisni iskaz „Kala je jarkožute boje“ odgovarati objektivnom stanju stvari, prema važećoj lingvističkoj konvenciji o adekvatnoj primeni deskriptivnog termina „jarkožuto“ i opservacijskoj nedoumici posmatrača. Međutim, etički operatori, barem oni primarni, pružaju otpor ovakvoj vrsti vezivanja za „stanje stvari“ na osnovu toga što njihovo značenje nije fiksirano deskriptivnim kriterijumima.¹¹⁴ Moralni iskaz „Eutanazija je pogrešna“, za razliku od prethodnog iskaza, izaziva brojne naučne, filozofske i žurnalističke debate oko toga da li je postupak eutanazije pogrešan ili, pak, ne. Nepreglednost tih debata (sukoba moralnih mišljenja) moguća je samo zbog toga što „pogrešnost“ nije nikakvo prirodno svojstvo objekata ili postupaka, na šta je Mur još odavno skrenuo pažnju.¹¹⁵ Kao što je poznato, Mur je pokušaj definisanja moralnih pomoću vanmoralnih, deskriptivnih termina nazvao „natu-

¹¹²Ibid. str. 79.

¹¹³Ibid. str. 81. Slično, premda nešto radikalnije, nedeskriptivističko shvatanje o moralnom relativizmu deli i Blackburn kada tvrdi da „ne postoji problem relativizma zato što ne postoji problem moralne istine. Pošto moralno shvatanje nije stvar *representovanja* sveta, već procenjivanja izbora, delanja i stavova u svetu, pitati se koji je stav ispravan znači pitati se koji stav usvojiti ili odobriti“ (Blackburn, 1999, str. 214).

¹¹⁴*MT*, str. 70.

¹¹⁵Up. Mur (1998). Na osnovu tzv. „argumenta otvorenog pitanja“ ima smisla postaviti ne-tautološko pitanje „Da li je eutanazija pogrešna?“.

ralističkom greškom“. Ali on je prevideo suštinsku preskriptivnost etičkih operatora, te je shodno tome smatrao da oni ukazuju na izvjesna ne-prirodna svojstva objekata ili postupaka. Tek je Her bacio svetlo na njihovu distinktivnu crtu – primarno propisivačku ili performativnu, a tek sekundarno referencijalnu funkciju. Prema njegovoj redefiniciji, „naturalistička greška“ se, između ostalog, javlja i kao rezultat nepoštovanja „Hjumovog zakona“. Naime, ona se „sastoji u tome što se smatra da jedna činjenica ne može biti razlog za moralni sud ukoliko moralni sud nije izvodljiv iz te činjenice, sa ili bez nekih drugih činjeničkih premisa. To nije tako. Činjenica može biti razlog za moralni sud za svakog ko prihvata supstancijalni *moralni* princip iz kojeg je, zajedno sa tom činjenicom i drugim vanmoralnim premisama, taj moralni sud izvodljiv. Stoga kažemo: 'On je pogrešio zato što je rezultat postupka njena smrt', a kao razlog za neispravnost njegovog postupka navodimo činjenicu da je rezultat postupka njena smrt. Ovo rasuđivanje može biti sasvim ispravno ako za premisu imamo supstancijalni moralni princip da ne treba (bez obzira na specifičnosti koje su svojstvene tom slučaju) da se čine postupci koji će izazvati da ljudi umru. Ali, ne postoji izvodljivost moralnog suda iz činjenične premise bez inkluzije ovog supstancijalnog moralnog principa u premisama“.¹¹⁶ Kada bi reč „pogrešno“ bila istog semantičkog reda kao reč „jarkožuto“, onda ne bi ni dolazilo do rasprave o problemu eutanazije. Objektivistički naturalizam, prenebregavanjem semantičkog bogatstva etičkih operatora putem njihove „objektivizacije“ ili „deskriptivizacije“,¹¹⁷ nivelirše razliku između usvajanja relativno čvrstih, od govornika nezavisnih, lingvističkih konvencija za pravilnu upotrebu deskriptivnih reči i usvajanja kriterijuma (moralnih konvencija ili standarda) za primenu moralnih reči, čija „pravilna upotreba“ može biti simptom (izraz) nekog važećeg ili reformatorskog supstancijalnog moralnog shvatanja. Prema Herovom uverenju, iz te nivelacije, koja moralna pitanja čini zavisnim od lingvističkih, neizbežno sledi načelo koje razotkriva samu suštinu objektivističko-naturalističke teorije: „Ako razumeš značenje takve-i-takve moralne reči, ne možeš poreći takvu-i-takvu moralnu tvrdnju“¹¹⁸ („ako razumeš šta znači reč 'pogrešno', ne možeš poreći

¹¹⁶ *MT*, str. 217-218.

¹¹⁷ *Ibid.* str. 71.

¹¹⁸ *FR*, str. 187.

da je poligamija pogrešna“). Her je zastupnike ove doktrine često kritikovao upravo zbog pokušaja da supstantivne moralne principe izvuku iz značenja i upotreba moralnih reči, jer se time krši uslov (1) za izgradnju adekvatne etičke teorije.¹¹⁹ Uslov (2) ne ispunjava nijedna deskriptivistička teorija zbog negiranja dominacije preskriptivnog elementa u moralnim rečima i sudovima. Prisetimo se da Her tvrdi da teorija koja ne ispunjava uslov (4) ne može ispuniti ni uslov (5).¹²⁰ Međutim, više je nego očigledan nesklad između ove tvrdnje i Herovog uverenja da sve deskriptivističke teorije prolaze test logičnosti (četvrti uslov) samim tim što su kao metaetičke teorije usredsređene na logičku analizu moralnog jezika. Ova nedoslednost ukazuje na to da je, suprotno Herovim intencijama, predložena lista uslova prilično napeta i nekoherentna. Kako god, deskriptivističke koncepcije, ukupno uzev, ne zadovoljavaju ni uslov (6), jer njihov relativistički ishod dopušta da divergentni interesi ostanu to što jesu.

Dok prema objektivističkom naturalizmu moralni iskazi opisuju svet ili otkrivaju činjenice o svetu nezavisno od subjektivnih stanja moralnih delatnika, prema subjektivističkom naturalizmu oni su, obrnuto, po značenju ekvivalentni subjektivnim stavovima odobravanja ili neodobravanja određenih moralnih situacija ili postupaka, što je psihološka (introspektibilna) ili empirijska činjenica (na osnovu ponašanja delatnika dostupna spoljašnjem posmatraču). Moralni sudovi bi, onda, opisivali naša osećanja u obliku pozitivnih ili negativnih stavova. Ako bih neki postupak nazvao dobrim, to bi značilo da imam pozitivno osećanje prema njemu. Postupci, doduše, u nama mogu izazvati tzv. „moralna osećanja“, ali činjenice o našim osećanjima i dispozicijama prema izvesnim vrstama postupaka time

¹¹⁹Holms (upor. Holmes, 1966, str. 117) je svojevremeno Heru uputio primedbu što nikada konkretno ne ukazuje na nekog teoretičara koji sebe otvoreno naziva objektivističkim naturalistom u tako definisanom smislu. Sa pojavom Gevirtove knjige *Reason and Morality*, ova primedba pada u vodu jer autor ne okleva da sebe upravo tako opiše (upor. Gewirth, 1978, str. 363). Čitava njegova teorija o logičkoj derivaciji najvišeg moralnog principa (pod imenom „princip generičke konzistencije“) iz prirode ljudskog delanja svoju osnovu ima u ukidanju vrednosno-deskriptivne distinkcije na kojoj Her uporno insistira.

¹²⁰SOE, str. 121.

ne postaju nekakve moralne činjenice.¹²¹ Puka činjenica da nešto odobravam ne čini to nužno dobrim. Ukoliko bi moralni sudovi bili ekvivalentni iskazima o različitim mentalnim stanjima dvoje ljudi koji se razilaze u moralnim mišljenjima, ne bi bilo uzajamne inkonzistencije i oboje bi mogli biti u pravu u pogledu onoga što tvrde. Ali pre će biti da zastupnici tog shvatanja brkaju iskaze o psihološkim činjenicama sa moralnim sudovima: „... reći za nekoga da ima osećanje obaveze nije isto što i reći da on ima obavezu... Čovek koji je odgojen u vojničkoj porodici, ali na koga je uticao pacifizam, može ispravno da kaže: 'Imam snažno osećanje da treba da se borim za svoju zemlju, ali se pitam da li zaista treba to da činim'“.¹²² Sâm jezički oblik suprotstavljenih moralnih sudova sasvim jasno pokazuje da oni ne mogu biti uzajamno konzistentni: iskazi „To je dobro“ i „To nije dobro“, koje povodom izvesnog postupka izgovaraju osobe sa sukobljenim moralnim stavovima, protivreče jedan drugom. Herov zaključak je da subjektivistički naturalizam ne vodi relativizmu, već da od njega polazi: „njegov odnos prema relativizmu je takav da ga čini analitički istinitim“.¹²³ Njegov smisao leži u tome „da onemogućiti moralna neslaganja za koja svi znamo da postoje“.¹²⁴ Subjektivizam je jedini iz niza deskriptivističkih teorija koji ne zadovoljava uslov (3).

Intuicionizam. Ako je za etički naturalizam, u oba njegova varijeteta, analitički istinito da postupci samim tim što imaju vanmoralna deskriptivna svojstva imaju i izvesna moralna svojstva, za etički intuicionizam (ne-naturalizam) važi da se do te istinitosti dolazi na sintetički i neempirijski način, i to putem naročite sposobnosti misterioznog „moralnog čula“ ili moralne intuicije koja omogućava detektovanje ne-prirodnih, nesvodljivih, tzv. *sui generis* svojstava postupaka na koja moralne reči referiraju.¹²⁵ Ako su prirodne karakteristike konstitutivne ili fundamentalne, onda su *sui generis* atributi ili kvaliteti od prethodnih zavisni, tj. konsekvencijalni.¹²⁶ Po intui-

¹²¹ *MT*, str. 217.

¹²² *LM*, str. 166.

¹²³ *SOE*, str. 90.

¹²⁴ *MT*, str. 77.

¹²⁵ Up. *ibid.* str. 77-78. U trećem poglavlju ove knjige Her sagledava intuicionizam kao razvojni stupanj deskriptivizma.

¹²⁶ Up. Ross (1930), str. 120-121.

cionizmu, ako određeni postupak zadovoljava činjenične uslove da se nazove okrutnim, u isti mah možemo „opaziti“ (prepoznati, intuitivno otkriti) svojstvo pogrešnosti u njemu i, konsekventno tome, osuditi ga: činjenje okrutnog postupka konstituiše njegovu pogrešnost, odnosno, potonje je uvek posledica njegovog činjenja. Ali to ne mora biti tako. Parafraziraću jedan Herov primer: neko bi u društvu mojih, inače dobronamernih, kolega mogao okrutno („masno“) da se našali na moj račun i ja da takav postupak negativno vrednujem; međutim, možda bih ipak preterao u tom ocenjivanju i sa žaljenjem otkrio da imam manjak smisla za humor, ukoliko bih primetio da niko drugi sem mene nije osudio takav postupak.¹²⁷ To je razlog zbog kojeg Her reči poput „okrutno“ tretira kao sekundarne etičke operatore: najčešće bez premišljanja i potpuno opravdano osuđujemo ono što označavamo kao okrutno ili hvalimo i preporučujemo nekog koga opisujemo kao marljivog, tako da ne osećamo potrebu za pravljenjem razlike između deskriptivnog i preskriptivnog kapaciteta tih reči. Navedeni primer, međutim, pokazuje da čak ni tako „učvršćeni“ moralni predikati ne podležu deskriptivnim kriterijumima za pravilnu terminološku upotrebu.

Prema Herovom mišljenju, intuicionizam je tek jedna suptilnija forma ili vrsta subjektivizma. Na prvi pogled ovo je čudna i zbunjujuća interpretacija, budući da se intuicionizam naširoko poima kao učenje o objektivnosti moralnih istina koje važe nezavisno od onoga što neko misli ili oseća. Tako bi izvesne vrste postupaka (npr. kršenje obećanja) bile pogrešne same po sebi (pogrešnost kao intrinzična crta kršenja obećanja), čak i ako bi ih neko odobravao. Objektivni moralni principi, i po monističkim i po pluralističkim varijantama etičkog intuicionizma, imaju, poput matematičkih aksioma, status samoočiglednih istina koje ne zahtevaju dalje dokazivanje i opravdavanje. Međutim, moguće je zamisliti sukob između dve osobe koje imaju različite moralne intuicije i koje se međusobno ne slažu oko toga šta je samoočigledno. Iz tog neslaganja najverovatnije bi sledilo uzajamno optuživanje za posedovanje lažnih intuicija, što već ukazuje na labavost teze o samoočiglednosti moralnih istina. Dejvid Ros je svojevremeno ponudio jedno elitističko (aristokratsko) rešenje ovog problema. Po njemu, vlasnici pouzdanih moralnih intuicija (uverenja) mogu biti samo „dobro obrazovani“, tj.

¹²⁷Videti: *MT*, str. 73-74.

„najbolji“ ljudi.¹²⁸ Najpouzdanije intuicije jesu one koje prolaze „test refleksije“, a koji se, po svemu sudeći, sastoji ni u čemu drugom do u pozivanju na daljnje, „naprednije“ intuicije. Ako je jedna osoba u sporu manje ili lošije obrazovana od druge osobe, ona treba da se odrekne svoje intuitivne sposobnosti kao lažne i da prihvati očigledno autoritativnije „uvide“. Ros to, doduše, nigde ne govori, ali to je logična posledica njegovog shvatanja. Pozivanje na autoritet tuđih intuicija ne predstavlja nikakvo rešenje problema, već pre podriiva verovanje u samu intuitivnu sposobnost moralnih delatnika.

Her, dakle, ne greši kada tvrdi da intuicionisti upotrebljavaju metod koji je sasvim subjektivnog karaktera, budući da se u slučajevima moralnih neslaganja pozivaju na *iskustvo* moralnih intuicija. Istiniti moralni sudovi bili bi oni koje intuitivna sposobnost i intuitivno iskustvo potvrđuju kao istinite, tj. oni koji su saobrazni moralnim intuicijama.¹²⁹ Ali, onda se smisleno mogu postaviti pitanja: „Saobrazni čijim moralnim intuicijama?“ ili „Zar nije takva vrsta iskustva čisto subjektivna?“ Činjenica je da nemaju svi ljudi, čak ni u nekom homogenom društvu, iste (zajedničke, opšte, univerzalne) moralne intuicije, tako da je samo pozivanje na pouzdane intuicije krajnje nepouzdana. Ukoliko želimo da opravdamo valjanost moralnih intuicija koje imamo, to ne možemo učiniti pozivajući se na neke druge moralne intuicije (jer to je pogrešna cirkularna procedura),¹³⁰ niti uvek i samo na konsenzus ili ekvilibrijum (na primer, ne postoji konsenzus oko spornih moralnih pitanja abortusa i eutanazije), niti na njihovu objektivnost (jer su one relativne i mogu varirati od pojedinca do pojedinca, od društva do društva), već na razloge koje navodimo u prilog njihove valjanosti.¹³¹ Moralne intuicije obično uzimamo kao date, nekritički ih prihvatamo i sledimo. Ustručavamo se da njihovu pouzdanost dovodimo u pitanje (skloni smo da ih smatramo urođenim, prirodnim, nediskutabilnim, samorazumljivim i samoopravdavajućim), jer se pokazuje da ih naša moralna osećanja uglavnom odobravaju, a naše svakidašnje moralno iskustvo uglavnom potvrđuje. Ali one su, pre, istorijski, društveno i kulturalno uslo-

¹²⁸Ross, *ibid.* str. 41.

¹²⁹SOE, str. 92.

¹³⁰Up. *MT*, str. 40.

¹³¹Pričard je, suprotno Heru, smatrao da nije moguće navoditi takve razloge, odnosno dokazivati koje su moralne intuicije ispravne ili poželjne. Po njegovom uverenju, to se „može uočiti samo direktno“ (Pričard, 1968, str. 16).

vljene kao regulativni elementi moralnog vaspitanja i obrazovanja, koji svoju potporu nalaze u prilično inertnim sistemima običajnosti i zdravorazumske moralnosti, stvarajući i održavajući privid o vlastitoj nepromenljivosti i uniformnoj rasprostranjenosti. Her ne osporava postojanje moralnih intuicija; bez njih, tvrdiće on, ne bi postojao ni fenomen moralnosti. Ali isto tako će tvrditi da one u svojoj kvazi-samoutemeljenosti ne mogu da posluže kao osnova ni za adekvatnu etičku teoriju ni za adekvatan moralni sistem, ili kao krajnji sud na koji neizbežno moramo da se pozivamo. One su nužni elementi moralnog života, ali nedovoljni i problematični elementi ako se na njima gradi etička teorija. Etika je filozofska disciplina; filozofija ne priznaje samorazumljivosti; dakle, etika ne priznaje samorazumljivost moralnih intuicija. Ona tek naknadno može da opravda i potvrdi njihovu valjanost, ali ne na moralno-intuitivnim osnovama, jer bi to predstavljalo već pomenutu cirkularnu proceduru i, na koncu, jedan nefilozofski postupak. Ističući sličnosti između naturalističkog subjektivizma i intuicionizma, Her zapaža da je prethodno shvatanje, iako jednostrano i kratkovidno, ipak samosvesnije od potonjeg: „...subjektivista ispravno prepoznaje ono što intuicionista ne uspeva da primeti, naime suštinski subjektivan karakter podataka na koje, prema mišljenju obojice, treba da se pozivamo kako bismo podržali sopstvene moralne sudove. Subjektivista dozvoljava da su oni nprsto naša sopstvena osećanja ili stavovi. Intuicionista, iako u stvari nema na šta da se poziva sem na osećanja, pretpostavlja da ona predstavljaju objektivna svojstva u postupcima koje prosuđuje“.¹³²

Emotivizam. Prema emotivizmu, moralni termini i sudovi imaju dvoslojno značenje – deskriptivno i emotivno – pri čemu potonje ima dominantnu ulogu. Primarna funkcija moralnih iskaza ne sastoji se u pasivnom opisivanju stavova ili postupaka, već pre u njihovoj moći (dinamičnom karakteru) da oblikuju ili menjaju stavove i interese delatnika (recipijenata), tj. da ih navedu ili ubede da postupaju na izvestan način (govornik *izražava* vlastite stavove kako bi *utica*o na slušaoce). Sve specifično vrednosne reči su za to vrlo podesne, jer se upotrebljavaju u kontekstima koji pobuđuju ljudska osećanja i time stiču snažno emotivno značenje. Stivenson je bio prvi oštri kritičar intuicionista (deskriptivista) na semantičkom nivou. Tako on kaže: „Ono što je specifično za etičko suđenje može se

¹³²MT, str. 77.

sačuvati – i to na mnogo razumljiviji način – ako se prizna postojanje emotivnog značenja i razilaženja u stavu nego li pozivanjem na neko neprirodno svojstvo. Neprirodna svojstva... nisu ništa više do nevidljive senke što ih za sobom baca emotivno značenje“.¹³³ Prema njegovom mišljenju, iako značenje etičkih termina nije isključivo emotivno, budući da se uvek vezuje za konkretne, premda varijabilne deskriptivne kvalitete,¹³⁴ suština moralnih sudova ne leži u njihovoj bezinteresnoj „kognitivnoj sugestivnosti“,¹³⁵ već se pre izražava kroz delatnikovu sposobnost „retoričke sugestivnosti“ da preko evociranja osećanja (afektivnih stanja) psihološki utiče na formiranje stavova i ponašanje recipijenta. Stoga ne treba da iznenađuje što emotivisti smatraju da moralno mišljenje ne može biti logička i racionalno-argumentativna aktivnost. Prema Heru, oni prave dve komplementarne greške. Prvo, stavljaju na početak ono što dolazi na kraju: „Navešti ljude da učine određenu stvar jeste funkcija koju imperativi vrlo često i tipično imaju... ali ta funkcija ne može biti upotrebljena u objašnjenju njihovog značenja. Ta funkcija je *posledica* njihovog značenja. Značenje je ono koje objašnjava funkciju, a ne obrnuto“.¹³⁶ Prema tome, to što emotivisti nazivaju „emotivnim

¹³³Stivenson (1999), str. 30.

¹³⁴„Načini na koje se 'pravda' može definisati, a da se ne izazove negodovanje leksikografa, veoma su brojni. Oko za oko i zub za zub? Naprosto, izvršavanja ugovora? Ono što kralj zapoveda? Raspodela društvenog bogatstva prema radu svakog pojedinca? Imamo veliki izbor značenja, kao i slobodu da, u okviru širokih konvencionalnih granica, izmišljamo nova značenja. Međutim, to koje ćemo značenje izabrati nipošto nije beznačajno, jer to ćemo značenje počastvovati pohvalnim nazivom. Izabrati neko značenje znači opredeliti se za neku od strana u jednom društvenom sukobu“ (Stivenson, 1977, str. 299).

¹³⁵Stevenson (1944), str. 78.

¹³⁶*SOE*, str. 109. Na slične argumente nailazimo već u knjizi *LM*: „Moralni jezik je često emotivan, jednostavno zbog toga što su situacije u kojima se on tipično upotrebljava situacije koje često duboko doživljavamo... [ali] suštinske logičke osobine vrednosnih reči mogu biti prisutne i tamo gde emocije nisu primetno involvirane“ (str. 144); „Niko ne bi rekao, nastojeći da objasni funkciju indikativnih rečenica, da su one pokušaji ubeđivanja nekoga da je nešto slučaj. Isto tako ne postoji nijedan razlog više da se kaže da su zapovesti pokušaji ubeđivanja ili navođenja nekoga da učini nešto;... mi najpre govorimo nekome šta treba da učini, a potom, ako nije sklon tome da učini ono što mu kažemo, možemo započeti potpuno drugačiji proces pokušavanja da ga navedemo da to učini... Ova distinkcija je važna za filozofiju morala; jer sugestija da se funkcija moralnih sudova sastoji u ubeđivanju vodi, zapravo, u teškoću nerazlikovanja njihove funkcije od one koju ima propaganda“ (str. 13-14).

značenjem“ moralnih termina nije ništa drugo do pogrešno ime za jednu od kontingentnih konsekvenci njihove upotrebe. Iz njihovog shvatanja mogao bi se izvesti apsurdan zaključak da npr. zapovest koja nije poslušana, pošto nije proizvela očekivani efekat, uopšte nema nikakvo značenje. Drugo, emotivisti trivijalizuju samu funkciju moralnih iskaza, kao da su isključivo namenjeni manipulativnim svrhama. Kardinalne intencije (performanse) i distinktivne funkcije jezika morala su, ipak, rukovodilačke, savetodavačke, preporučivačke (rečju, preskriptivne), a tek marginalno ili „kolateralno“ navodilačke, zavodilačke i ubeđivačke. Kada treba da pristanemo na neki moralni sud interesuju nas razlozi zbog kojih ga valja usvojiti, a ne pobude koje u nama izaziva. Her je prihvatio emotivističku kritiku deskriptivizma, u isti mah odbacujući emotivističko shvatanje o iracionalnosti moralnog mišljenja,¹³⁷ zbog toga što ono ne uspeva da zadovolji uslove (4), (5) i (6).

I pored svih grešaka i zabluda koje su razmatrane etičke teorije proizvele, Her smatra da je svaka od njih otkrila po neki važan element istinitosti o prirodi moralnih sudova. Šta to on konkretno preuzima ili usvaja kao valjano od tih, inače, neadekvatnih deskriptivističkih koncepcija i ugrađuje u svoju sopstvenu viziju adekvatne i konzistentne nedeskriptivističke teorije? Od objektivističkog naturalizma uvid u pravu svrhu etičke teorije: „ispitivanje jezika morala, moralnih pojmova i njihove logike kako bi se pokazalo na koji način možemo ispravno da rasuđujemo o moralnim pitanjima“,¹³⁸ ali i uvid da su moralni sudovi uglavnom razložni. Od subjektivističkog naturalizma uvid da subjektivni, individualni elementi igraju važnu ulogu u procesu formiranja moralnih sudova. Od intuicionizma uvide o ne-analitičnosti moralnih principa, o logičkim svojstvima moralnih iskaza (npr. to da mogu protivrečiti jedni drugima), o moralnim intuicijama kao nužnim (ali za Hera, kao što smo videli, ne i dovoljnim) konstituentima moralnog mišljenja. Od emotivizma (u istoriji etike, prema Herovom mišljenju, prvi put jasno i precizno definisan) uvid u redukcionističko siromaštvo deskriptivističke teorije o značenju moralnih pojmova i iskaza.¹³⁹

¹³⁷Videti: *HC* („Comments on Hudson“), str. 210, kao i *EMC* („Freedom of the Will“, str. 1-12; „Ethics“, str. 49-51).

¹³⁸*SOE*, str. 126.

¹³⁹Čitav ovaj pasus uporediti sa *ibid.* str. 126-128.

Racionalistički nedeskriptivizam ili preskriptivizam je, gledano iz Herove perspektive, imao svoj razvojni put od Sokrata, Platona, Aristotela, Hjuma, Kanta, Mila, Sidžvika, sve do svog najsrećnije definisanog oblika – univerzalnog preskriptivizma.¹⁴⁰ Superiornost te doktrine spremni su da priznaju čak i oni koji ne mogu sasvim da se slože sa Herovim izvođenjem normativnih posledica koje, po njemu, neminovno slede iz njenog prihvatanja. Videli smo da Her tvrdi kako univerzalni preskriptivizam, opisujući formalna svojstva moralnog suda, u isti mah pruža i *iscrpan* formalni opis prirode moralnog suda. Lako je приметiti da takav stav nije konzistentan sa njegovim uverenjem da će se u budućem razvoju etičke teorije verovatno stvoriti izvesna *teorija x*, koja će, iako rođena pod okriljem univerzalnog preskriptivizma, dati savršeniji i potpuniji opis formalnih svojstava moralnih sudova od onog koji je sâm Her već dao. Drugim rečima, insistirajući na iscrpnosti i koherentnosti vlastitog opisa, stiče se utisak da su njegove prognoze povodom potencijalne *teorije x* neiskrene i suviše, jer bi smisljeno moglo da se postavi pitanje: šta bi u toj teoriji moglo da se nalazi što već nije sadržano u univerzalnom preskriptivizmu? Her bi, po svemu sudeći, slegao ramenima.

Pa ipak, ukoliko prihvatamo kao relevantne, najpre, distinkciju između etičke i moralne teorije u pogledu svrha kojima su nameњene, a potom i opis semantičkih i logičkih svojstava moralnih reči i sudova, mišljenja sam da je Her uspeo da odbrani tezu o univerzalnom preskriptivizmu kao preduslovu, prolegomeni ili propedeutici za svaku buduću adekvatnu moralnu teoriju.

Moglo bi se reći da se u potrazi za adekvatnom etičkom teorijom Her rukovodio diktumom „postaviti etiku na zdrave noge“, tj. „disciplinovati moralno mišljenje“. Gotovo manihejski odvajajući dobro od lošeg u savremenim etičkim koncepcijama, on je uspeo da u vlastitu koncepciju inkorporira „vrle“ elemente iz mnogobrojnih teorija, koji u svom prvobitnom obliku izgledaju sasvim neusklađeni. Na taj način je izgradio vrstu amalgamne, ali plodotvorne etičke doktrine. Sličan metod upotrebio je i kad je izlagao svoju provokativnu normativnu teoriju. Insistirajući na formalizmu čak i u sup-

¹⁴⁰U tom smislu interesantno je Herovo čitanje Aristotela: „On *phronesis* ili praktičnu mudrost suprotstavlja razumevanju ili *synesis*, i kaže da je prethodno *epitaktike* (što zapravo znači ‘preskriptivno’), a potomje *kritike monon* – ono samo prosuđuje, dakle ne propisuje“ (ibid. str. 129-130).

stancijalnom kontekstu, jedan od najuticajnijih savremenih filozofa morala nije nam predložio nekakav niz novih normativnih principa, već jedino metod logičko-formalnog karaktera pomoću kojeg bismo bili kadri da procenimo validnost i opravdanost svih postojećih i budućih normativnih principa.¹⁴¹ Rezultat koji proizilazi iz eklekticiзма na normativnom nivou jeste kantijanski utilitarizam, teorijska tvorevina koja ima za cilj da viševjekovno trvenje između zaraćenih stanovišta pokaže kao zaludno i slepo. Jedan od gorućih zadataka teoretičara morala, između ostalog, jeste da preispitaju koherentnost i odbranljivost tog krajnje izazovnog sinkretizma.

Literatura

a) Primarna literatura – Richard M. Hare

The Language of Morals (Oxford: Oxford University Press, 1952).

Freedom and Reason (Oxford: Oxford University Press, 1963).

Essays on Philosophical Method (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1972).

Essays on the Moral Concepts (London: Macmillan, 1972).

Applications of Moral Philosophy (London: Macmillan, 1972).

Moral Thinking: Its Levels, Method and Point (Oxford: Oxford University Press, 1981).

„Comments“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, eds. Douglas Seanor & N. Fotion (Oxford: Oxford University Press, 1988), str. 199-293.

Essays in Ethical Theory (Oxford: Oxford University Press, 1989).

Essays on Political Morality (Oxford: Oxford University Press, 1989).

„Universal Prescriptivism“, u: *A Companion to Ethics*, ed. Peter Singer (Oxford: Blackwell, 1991), str. 451-463.

Essays on Religion and Education (Oxford: Oxford University Press, 1992).

Sorting Out Ethics (Oxford: Oxford University Press, 1997).

Objective Prescriptions and Other Essays (Oxford: Oxford University Press, 1999).

¹⁴¹Up. *OP* („Foundationalism and Coherentism in Ethics“), str. 124.

b) Sekundarna literatura

- Adu-Amankwah, Patrick A. (1997): *The Moral Philosophy of R. M. Hare: A Vindication of Utilitarianism?*, New York: Peter Lang Publishing.
- Aristotel (1958): *Nikomahova etika*, Kultura: Beograd.
- Babić, Jovan (1991): „Pogovor“, u: Svetozar Stojanović, *Savremena meta-etika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd, str. 279-300.
- Babić-Avdispahić, Jasminka (1985): „Problem odnosa slobode i razuma u metaetičkoj teoriji Richarda M. Harea“, *Dijalog* (Sarajevo), br. 5-6, str. 25-40.
- Blackburn, Simon (1999): „Is Objective Moral Justification Possible on a Quasi-realist Foundation?“, *Inquiry*, Vol. 42, str. 213-228.
- Brandt, Richard (1964): „Review of *Freedom and Reason*“, *The Journal of Philosophy*, Vol. 61, str. 139-150.
- Brandt, Richard (1988): „Act-Utilitarianism and Metaethics“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, eds. D. Seanor & N. Fotion, str. 27-41.
- Dancy, Jonathan (1981): „On Moral Properties“, *Mind* 90, str. 367-385.
- Drai, Dalia (2000): „Moral Supervenience and Moral Thinking“, *Disputatio* 8, str. 17-29.
- Frankena, William K. (1988): „Hare on the Levels of Moral Thinking“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, str. 43-56.
- Gellner, E. A. (1954-1955): „Ethics and Logic“, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. LV, str. 157-178.
- Gewirth, Alan (1978): *Reason and Morality*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Gibbard, Allan (1988): „Hare’s Analysis of ‘Ought’ and its Implications“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, str. 57-72.
- Harsanyi, John C. (1988): „Problems with Act-Utilitarianism and with Malevolent Preferences“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, str. 89-99.
- Holmes, Robert L. (1966): „Descriptivism, Supervenience, and Universalizability“, *The Journal of Philosophy*, Vol. LXIII, str. 113-119.
- Hudson, W. D. (1970): *Modern Moral Philosophy*, London: Macmillan.
- Hudson, W. D. (1988): „The Development of Hare’s Moral Philosophy“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, str. 9-23.
- Lazović, Živan (1994): *O prirodni epistemičkog opravdanja*, FDS: Beograd.
- Lycan, W. Gregory (1969): „Hare, Singer and Gewirth on Universalizability“, *Philosophical Quarterly*, Vol. 19, str. 135-144.

- Mackie, J. L. (1977): *Ethics: Inventing Right and Wrong*, Penguin Books.
- Makintajer, Alaster (2000): *Kratka istorija etike*, Plato: Beograd.
- Mur, DŽ. E. (1998): *Principi etike*, Plato: Beograd.
- Nagel, Thomas (1988): „The Foundations of Impartiality“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, str. 101-112.
- Ostin, Džon L. (1980): „Tuđe svesti“, u: *Svest i saznanje*, prir. Aleksandar Pavković, Nolit: Beograd, str. 141-184.
- Parfit, Derek (1984): *Reasons and Persons*, Oxford: Oxford University Press.
- Pettit, Philip (2000): „Non-Consequentialism and Universalizability“, *Philosophical Quarterly*, Vol. 50, str. 175-190.
- Prichard, H. A. (1968): „Does Moral Philosophy Rest on a Mistake?“, u: *Moral Obligation*, Oxford: Oxford University Press, str. 1-17.
- Richards, David A. J. (1988): „Prescriptivism, Constructivism, and Rights“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, str. 113-128.
- Rols, Džon (1998): *Teorija pravde*, JP Službeni list SRJ: Beograd/CID: Podgorica.
- Ross, W. David (1930): *The Right and the Good*, Oxford: Oxford University Press.
- Ryan, Alan (1964): „Universalisability“, *Analysis*, Vol. 25, str. 44-48.
- Scanlon, T. M. (1988): „Levels of Moral Thinking“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, str. 129-146.
- Seanor, Douglas & Fotion, N. (1988): „The Levels, Methods, and Points“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, str. 3-8.
- Singer, Peter (1988): „Reasoning towards Utilitarianism“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, str. 147-159.
- Stevenson, C. L. (1944): *Ethics and Language*, New Haven and London.
- Stivenson, Čarls (1977): „Ubeđivačke definicije“, *Treći program Radio-Beograda*, br. 32, str. 285-305.
- Stivenson, Čarls (1999): „Priroda etičkog razilaženja“, u: *Etika: ogledi iz primenjene etike*, prir. Dragan Jakovljević, CID: Podgorica, str. 23-30.
- Stojanović, Svetozar (1991): *Savremena meta-etika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredsruva: Beograd.
- Wetterström, Thomas (1989): „On Intuitions“, *Theoria: A Swedish Journal of Philosophy*, Vol. LV, str. 178-185.
- Williams, Bernard (1985): *Ethics and the Limits of Philosophy*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Williams, Bernard (1988): „The Structure of Hare’s Theory“, u: *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, str. 185-196.

Aleksandar Dobrijević

TOWARDS AN ADEQUATE ETHICAL THEORY

Summary

The author re-examines Hare's claim about universal prescriptivism as the most adequate ethical theory in the narrow sense. Validity of that standpoint is being verified in relation to some rival conceptions, and through the requirements which have to be satisfied in order that an ethical theory can be called adequate.

Key words: ethical theory, moral theory, ethical operators, formal properties of the moral words, universal prescriptivism.